

De rieten hut en andere verhalen*

S.L. Wynia

Ruim anderhalve eeuw archeologisch onderzoek te Vechten

Vechten is na Nijmegen de belangrijkste vindplaats van Romeinse oudheden in Nederland. Sinds anderhalve eeuw worden min of meer systematische opgravingen verricht naar de zich hier bevindende Romeinse militaire versterkingen. De oudste daarvan dateert uit de tijd van keizer Augustus, even na het begin van de jaartelling, toen Vechten in het kader van de verovering van Germanië als uitvalsbasis diende.

In dit artikel zal waar mogelijk meer aandacht geschonken worden aan personen en achtergronden, die in deze onderzoeken een rol gespeeld hebben, dan aan de archeologische resultaten zelf, die elders belicht zullen worden¹. Consequent is deze regel niet toegepast; zo bestaat er in het ene hoofdstuk meer reden om persoonlijke zaken naar voren te halen dan in het andere. Verder is de aanwezige correspondentie de meest bepalende factor; naarmate we verder in de tijd voortschrijden, neemt het aantal in de archieven bewaard gebleven brieven zienderogen af².

De particuliere verzamelaars

Vechten vormt geen uitzondering op de regel dat het allemaal begint met het aanleggen van particuliere verzamelingen, vaak rariteitenkabinetten genoemd. Zoals helaas vaak het geval is, vallen die verzamelingen te eniger tijd uiteen, meestal bij het overlijden van de eigenaar; de voorwerpen verdwijnen in alle windrichtingen, duiken soms weer op in andere verzamelingen, maar gaan meestal voor de wetenschap verloren³. Een enkele maal beschikken we nog over een gedrukte catalogus, zoals in het geval van de verzameling van Nicolaas Chevalier⁴, een prachtig boek,

* Dit artikel is een sterk uitgebreide en geannoteerde versie van een in de voorjaarsvergadering van 23 maart 1988 voor het PUG gehouden lezing. Dankbaar wordt hier de hulp vermeld van drs. M. Polak, Afd. Prov.Rom. Archeologie, Katholieke Universiteit Nijmegen en drs. T. J. Hoekstra, Archeologisch en Bouwhistorisch Centrum, Utrecht.

¹ M. Polak and S. L. Wynia, *The Roman Forts at Vechten. A Survey of the Excavations 1829 - 1989. Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* (in voorbereiding).

² De opgraving Van Giffen 1946 - 1947 levert in het geheel slechts vier brieven op in de archieven van het RMO en van het BAI.

³ Algemeen: H. Brunsting, *Geschiedenis van het verzamelen in Nederland*, in: *Catalogus Klassieke kunst uit particulier bezit*, (Leiden, 1973) ongepagineerd; Ingrid Jost, *Drie stenen voor een bibliotheek. Klassieke kunst en de Utrechtse universiteit* (Den Haag, 1980). Een volledige (?) lijst bij A.W. Byvanck, *Excerpta Romana*, III, (Den Haag, 1947) 126: Hij vermeldt Nicolaas Chevalier, Taets van Amerongen, Bosch van Drakestein van Oud-Amelisweerd, V.M. van Tuyll van Serooskerke van Keulhorst, Markies de Saint Simon, W.R. Van Tuyll van Serooskerke van Keulhorst, Engelbert van Engelen, J. van Dam, Reeland, Drakenburg, De Milan de Visconti, J.G. Graevius, C. van der Wolff.

⁴ Nicolaas Chevalier, *Remarques sur la pièce antique de bronze.... avec une Description de la Chambre des Raretez de l'auteur* (Amsterdam, 1694). Dezelfde, *Description de la Chambre de Raretez de la Ville d'Utrecht, sur le Nouveau Canal, dans l'Amonitie-huys, proche de l'Ecole Latine*. Consistant

maar weinig bruikbaar, omdat bij geen der vermelde en afgebeelde voorwerpen de vindplaats aangegeven wordt⁵. Alleen de verzameling Bosch van Drakestein is nog herkenbaar omdat zij aan de stad Utrecht gelegateerd is en omdat er destijds een gedrukte inventaris van is verschenen⁶.

Van het verzamelen in het Vechtense land bestaat een buitengewoon aardige en daarom wellicht ook zeer bekende beschrijving door Ludovicus Smids:

'A. 1709, den 18 August. ben ik te Vechten gekoomen [- - -]. Het is een gering gehucht, omtrent de Krommen Rhyn. Van de herberg voeteerde ik recht uit, tot bij schoone soomer terwe. Daar ging ik, of liever, ik wierd van een boer geleid, langs een smal toepaatje, tot op een omgeploegde bouwakker, voerende de naam van Wiltenburg. Voorts sag ik'er eenige menssen, al kruissende, op deesen akker, soeken naar silvere en kopere munten van Roomsse keiseren, brokkelingen van roode kannetjes, tegelen, oud glas, ringen en andere snuisterijen; [- - -] ja self verstond ik van deese menssen, dat noch onlangs geheele wagens met deese brokkelingen waaren weghgevoerd; of om van dit hooge bouwland een suivere grond te maken, of (het geen ik liever geloof) om de Roomsse aloudheden te huis en op syn gemak daar uit te pluisen. [- - -] Doch dit soo wel van het gewaande WILTENBURG; te wier geheugenis ik bewaar, in myn boekvertrek, een kopere Galba een kleenere, doch weghgevreten, keiser; een koper ringetje, en rood voetje van een pot, getee-kend OFFICIO, *door plicht*; en alderhande brokjes van ooren, voeten &c⁷.

De commissie

Boven dit hoofdstuk had evengoed de naam Scheltema kunnen staan. Jacobus Scheltema, griffier van het Hoog Militair Gerechtshof, heeft zich sinds zijn verhuizing naar Utrecht in 1820 in woord en geschrift beijverd om te komen tot onderzoekingen naar sporen van het verblijf van de Romeinen in Utrecht en het Sticht⁸.

dans des Antiquitez de la Religion des anciens Romains; Le tout mis en ordre par Nicolas Chevalier, suivant l'octroi que lui en ont fait Nos Seigneurs les Etats de la Province d'Utrecht & le Vénérable Magistrat de cette Ville, avec l'indice de ce qui contient les planches de ce premier Volume, en Latin, François, & Flamand. Première Partie. Avec plusieurs Figures. A Utrecht, Chès Nicolas Chevalier, Marchand Libraire & Médailliste, où l'on trouve toutes sortes de Medailles moderne à vendre. Utrecht 1707; dezelfde, *Recherche curieuse d'antiquités* (Utrecht, 1709). Over Chevalier: G. van Klaveren Pz., Nicolaas Chevalier en zijn "Chambre de Raretez". *JbOU* 1940, 141-157; D.P. Snoep, 'Virtus post Nummos. Nicolaas Chevaliers Chambre de Raretez en zijn bezoekers', in: *Album Amicorum J.G. van Gelder* (Den Haag, 1973) 277-284.

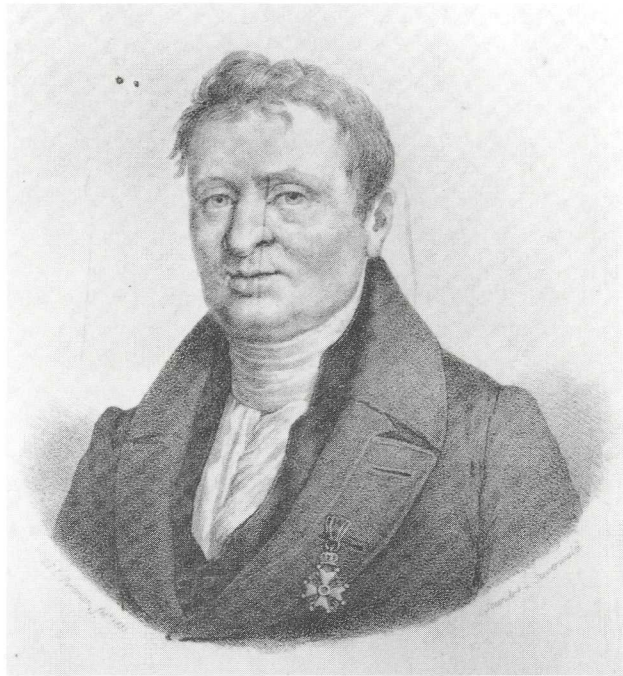
⁵ J. Scheltema, 'Verhandeling over Wiltenburg, de leger- of wapenplaats der Romeinen, bij Vechten, onder Bunnik, en de begonnen vergravingen aldaar in den jare 1829', *Geschied- en Letterkundig Mengelwerk*, vierde deel, 1832, 340/341; in de fraaie catalogus van N. Chevalier is 'niet naar eisch bij elk stuk aangewezen' of de stukken van Wiltenburg afkomstig zijn.

⁶ Nu in de collectie van het PUG. W. Pleyte - Th. M. Roest, *Inventaris van de collectie oudheden, gevonden te Vechten, aan de stad Utrecht gelegateerd door Jhr. H.W. Bosch van Drakestein van Oud-Amelisweerd* (Utrecht, z.j.[1883]).

⁷ Lud. Smids, M. D., *Schatkamer der Nederlandsse Oudheden*; of Woordenboek behelsende Nederlands Steden en Dorpen, Kastelen, Sloten en Heeren Huysen, Oude Volkeren, Rievieren, Vernaarde Luyden in Staat en Oorlogh, Oudheden, Gewoontens en Lands Wysen. Vercierd met LX Verbeeldingen, van soo gehele als vervallene Heeren Huysen, Sloten en Kasteelen, meerendeels geteekend door Roeland Rochman. Nevens een bladwyser, in de gedaante van een Land-Chroyk (Amsterdam, by Pieter de Coup, Boekverkoper in de Kalverstraat, in Cicero, 1711). OFFICIO (door plicht, sic) is ongetwijfeld te lezen als deel van een pottenbakkersstempel OFFIC[INA] (uit de werkplaats van) op terra sigillata.

⁸ Jacobus Scheltema (1767-1835), sinds 1820 griffier van het Hoog Militair Gerechtshof te Utrecht. *NNBW*, II (Leiden, 1912) 1274-1276; J. Scheltema, 'Eenige bedenkingen over het gemis en belang van eene goede plaatsbeschrijving en bijzondere geschiedenis van Utrecht', *Geschied- en*

*J. Scheltema, 1767-1835.
Lithografie door Steuer-
wald naar C.J.L. Portman.
Foto GAU. Icon. Atlas,
Scheltema J. (6).*

Bij voortduring wijst hij op de achterstand die Utrecht in oudheidkundig opzicht heeft, hoe belangrijk een goede plaatsbeschrijving van Utrecht zou zijn, hoeveel opmerkelijks 'vergravingen' in Xanten wel niet hebben opgeleverd 'en zoude men ook dergelijke pogingen alhier niet ter verrijking van het bijna ledig Musaeum kunnen bewerkstelligen?' Zijn kans komt, wanneer de gouverneur van de provincie, J. M. baron Tuyll van Serooskerken van Vleuten, hem in 1828 vraagt 'welke de plaatsen zijn, alwaar zich gedenkteekenen van vroegere en latere tijden bevinden, alsook antiquiteiten enz.' Scheltema beveelt onder meer opgravingen aan in Vechten en enige andere plaatsen en spreekt de hoop uit 'dat er een einde kome aan de verwaarlozing van vele zaken tot de kennis van den bodem en de oudheden in dit gewest'. Tuylls opvolger, F.L. ridder van Ertborn stelt op 12 november 1828 de 'Commissie tot het opsporen van Romeinsche Oudheden' in⁹. De commissie krijgt een aantal vragen te beantwoorden, onder meer welke Romeinse oudheden in de provincie gevonden zijn, in welke gemeenten en op welk land, en 'zijn de reeds gedane ontdekkingen van zoodanig gewigt dat zij waardig kunnen worden geacht om door regelmatige werkzaamheden voortgezet te worden?'. De commissie wordt verder uitgenodigd mee te delen hoe te handelen 'met betrekking tot de te doene opdelvingen, wordende echter aan Haar door dezen opgemerkt dat de vermoedelijk aan te wenden onkosten de belangrijkheid der zaak niet moeten overtreffen'.

Letterkundig Mengelwerk, derde deel (Utrecht, 1823) 3-40; J. Scheltema, 'Iets over den tegenwoordige staat der twee Romeinsche burgen, of legerplaatsen, in de nabijheid van Utrecht', *Almanak voor de studenten aan de Akademie te Utrecht voor het jaar 1824*, 108.

⁹ Over de commissie uitgebreid: J.H. Jongkees, 'De oudheidkundige commissies van de provincie Utrecht', *JbOU* 1963, 121-138.

Om ons tot Vechten te beperken: de commissie rapporteert dat baron Van Tuyll van Serooskerken van Keulhorst op zijn terrein te Vechten veel, waaronder een straat, had gevonden. Een crediet wordt beschikbaar gesteld en eind september begint de commissie te graven op het terrein van de kastelein Gerrit van der Vecht. Men graaft door tot het invallen van de vorst. Moeilijkheden blijven dan ook niet uit: men krijgt last van het vele regenwater en bovendien maakt het vele gevonden puin de zaak te duur. De vondsten vallen tegen en de commissie is te klein; tijdgebrek van de leden maakt uitbreiding noodzakelijk. Op 26 juli 1830 schrijft de gouverneur dan in het Provinciaal Blad van Utrecht dat hij in het afgelopen jaar (1829 dus) een commissie heeft benoemd¹⁰. 'De stad Utrecht en de daar gevestigde Hoogeschool zouden er vruchten van plukken, indien een eerste poging tot daargestelling eener verzameling van Oudheden, in deze provincie ontdekt, wel mogte slagen'. De eerste resultaten geven de gouverneur aanleiding met de zaak in de openbaarheid te treden. Verder verzoekt hij aan de heren W.R. baron Van Tuyll van Serooskerken van Keulhorst, A. van Goudoever, J.G. Dorn Seiffen en J.J. Nahuijs zich bij de commissie van H.M.A.J. Van Asch van Wijck¹¹, Ph. van Heusde¹² en J. Scheltema te voegen. In één commissie verenigd worden zij door de gouverneur verzocht de 'aangevangene opdelvingen' voorlopig slechts op één punt voort te zetten. De plaatselijke besturen wordt dringend om medewerking verzocht. Scheltema had al in november 1828 aan zijn vriend C.J.C. Reuvs, hoogleraar aan de Leidse Universiteit en directeur van het Rijks Museum van Oudheden aldaar, om inlichtingen omtrent onder andere Vechten geschreven. Uit de brief blijkt dat Vechten ook al in de Leidse geleerde belangstelling staat: Scheltema wil graag een door Reuvs vervaardigd schetsje van Vechten zien. Vanaf het begin ziet Scheltema het somber in: 'ik vrees dat wij zeer weinig kunnen besteden, doch dan zorg en raad'. Hij schijnt zijn medecommissieleden goed te kennen: 'zoo ik de commissie beoordeel zal het werk meest op mij afkomen'. Een maand later schrijft Scheltema nog aan Reuvs dat het werk weldra zal kunnen beginnen. Reuvs' aantekeningen wil Scheltema nog wel graag hebben, het schetsje hoeft niet meer, want Van Asch van Wijck heeft zeer nauwkeurige kaarten doen vervaardigen 'van den castra te Vechten'¹³. Het is weer Scheltema die ons het uitgebreidst omtrent de werkzaamheden van de commissie inlicht¹⁴. Omdat er over de commissie, zo zegt hij, 'derzelver bestemming en verrichtingen meer dan voorheen gesproken wordt', lijkt het hem nuttig eerst mondeling, in een lezing in een van de vergaderingen van het Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, later ook schriftelijk, meer bekendheid aan het werk van de commissie te geven. In het voorwoord voegt hij nog de opmerking toe, dat de begonnen proeven - lees: opgravingen - wel in stilte, maar met kracht worden voortgezet. Maar van de uitslag van de nieuwe pogingen gewaagt hij niet, omdat hij dan op het officiële rapport van de commissie zou vooruitlopen! In de verhandeling gaat hij - zeer kort - in op wat er over 'Burgten of wapenplaatsen der Romeinen' in het alge-

¹⁰ Provinciaal Blad voor Utrecht no. 66, 26.7.1830 = Utrechtsche Courant 4.8.1830.

¹¹ Jhr. mr. H.M.A.J. Van Asch van Wijck (1774-1843); 1827 burgemeester van Utrecht, sinds 1832 lid PUG, later ook Directielid. *NNBW*, I (Leiden, 1911) 1590.

¹² Prof. dr. Ph.W. van Heusde (1778-1839); hoogleraar Universiteit te Utrecht in de geschiedenis, oudheidkunde, welsprekendheid en Griekse taal, later ook Latijn. *NNBW*, V (Leiden, 1921) 231-238.

¹³ Brief Scheltema aan Reuvs, 22.11.1828; RMO, Pleyte-archief

¹⁴ J. Scheltema, 'Verhandeling over Wiltenburg', in het kort herhaald bij N. Westendorp, *Algemeen overzicht der Romeinsche Oudheden in de Noord-Nederlanden* (Groningen, [1836]).

meen bekend is, ook wat er over deze legerplaats - Vechten dus - bij verschillende schrijvers of van tijdgenoten is vernomen en tenslotte wat er door het recente onderzoek aan het licht is gekomen. Dat onderzoek heeft in de herfst van 1829 plaatsgevonden, op het middelste of hoogste gedeelte, waar muurwerk dicht onder de bovengrond aanwezig was. Men hoopte door langs een muur te graven op de vloer van een huis te stuiten. De muur wordt inderdaad gevonden, maar er wordt zoveel puin bij aangetroffen dat het wegruimen de hulp en handen van meer werklieden zou hebben gevorderd dan het fonds van de commissie toeliet. Dan gaat men op lagere gedeelten graven, maar - de opgravingen vinden in de herfst plaats - door de gestadige regens krijgt men last van het water. Wel wordt er veel aardewerk gevonden, veel 'Italiaansch, maar nog meer inlandsch gebakken', en veel munten, daterend van 30vC tot 310nC. De conclusie is optimistisch: het heeft weinig gekost, en het resultaat is dat we verzekerd zijn dat op het hoogste gedeelte, de Burgt, 'nimmer enige vergraving heeft plaatsgevonden'. In 1830 gaat de commissie weer aan het graven, maar over Vechten wordt niet meer vermeld dan dat er nog een 'proefneming' is begonnen. De Belgische opstand maakt dan een eind aan veel mooie dingen. Ook in Utrecht wordt het stil, maar in 1833 wil de gouverneur een verslag en voortzetting der werkzaamheden.

Over de werkzaamheden van het jaar 1834, waarin ook in Vechten gegraven is, zijn we weer summier ingelicht. Het rapport is zoek, maar uit het Provincieverslag valt op te maken dat er een houten brug en een palissadering gevonden is. Verder heeft men de loop van de Oude Rijn ter plaatse gevolgd, tot aan de hofstede De Koppel en nog verder naar het westen. De dood van Scheltema in het volgende jaar is ongetwijfeld een van de belangrijkste redenen geweest dat men steeds minder van de commissie hoort. Her en der ontstaat ontevredenheid over het uitblijven van een officieel verslag van haar werkzaamheden. Zo schrijft in 1840 W.J.A. van Romondt naar aanleiding van enige Romeinse oudheden afkomstig van Vechten, waarvan hij toevallig eigenaar is geworden¹⁵. 'Het is te bejammeren, dat door de Commissie, [- - -] bestaande uit mannen genoegzaam bekend door hunne kennis en groote geleerdheid, [- - -] geene vestigia gevonden zijn van den [= Romeinse] Heirweg'. Bovendien is het een teleurstelling geweest dat er geen verslag gemaakt is en geen beschrijving van 'de opgedolven oudheden (ten huize van den Secretaris der Commissie den Heer Nahuis te Utrecht voorhanden)'. Tenslotte wijst Van Romondt op het eigenaardige feit, dat door de eigenaar van de akker Vechten, 10 à 12 Utrechtse voeten diep gegraven wordt, 'ter opsporing niet zoo zeer van Romeinse Oudheden, maar ter verzameling van paardenbeenderen welke op die diepte in groote hoeveelheid gevonden worden, en bij het pond worden verkocht'¹⁶. De volgende maand al verschijnt in de *Utrechtsche Courant*¹⁷ een woedende reactie van Nahuijs: Van Romondt mag best liefhebberen in oudheden, maar geen foute beweringen ten aanzien van de commissie doen. De Romeinse weg is wel degelijk ontdekt - door Reuvens in 1834, met Nahuijs erbij - maar misschien bedoelt van Romondt Romeinse ijzeren spoorwegen met stoomwagens. Verder komt het verslag er wel, maar bepaalde onderzoekingen zijn nog niet klaar,

¹⁵ W.J.A. van Romondt, 'Eenige Romeinse Oudheden gevonden te Vechten', *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, VI (1840) 409 - 414.

¹⁶ Men vergelijk de beenderdelverij te Wijk bij Duurstede: W.A. van Es en W.J.H. Verwers, 'Het beenderdelven te Wijk bij Duurstede in de winter van 1841/42', in: *Archeologie en Historie*, feestbundel H. Brunsting (Bussum, 1973) 477-494.

¹⁷ *Utrechtsche Courant*, 22.1.1841.

en aan ontijdige verbrokkelde mededelingen heeft het publiek niets, ook bevinden de opgedolven oudheden zich niet ten huize van Nahuijs, maar zijn er wel enkele voorwerpen bij hem, maar dan niet in zijn hoedanigheid van secretaris, maar als lid van de Commissie, en tenslotte is de naam van Nahuijs onnauwkeurig gespeld 'met eene i in plaats van ij'. Aldus Nahuijs. Het stuk van Van Romondt verscheen ook nog ongewijzigd in de *Konst- en Letterbode* van een jaar later¹⁸. De commissie verdwijnt langzaam uit het zicht, terwijl er bij het Provinciaal Utrechtsch Genootschap meer en meer belangstelling komt voor deze zaken. In 1848 wordt er door het Genootschap zelfs naar gestreefd de vondsten van de commissie over te nemen.

Reuvens

C.J.C. Reuvens¹⁹, directeur van het Rijks Museum van Oudheden en hoogleraar archeologie te Leiden, geeft in 1826²⁰ voor het eerst in geschrift uiting aan zijn belangstelling voor Vechten. In een artikel over 'nieuwlings gevonden Romeinsche en Germaansche Oudheden' komt hij over Utrecht te spreken. Hij stelt dan dat er twee legerplaatsen zijn aan te wijzen, die dienen ter verdediging van het 'veer' (trajectus) Utrecht, een oostelijke, de zogenaamde Wiltenburg bij Vechten onder Bunnik, die nog 16 tot 20 voet hoog boven de omliggende landen uitsteekt, en een westelijke, de Hoogewoerd bij De Meern. Reuvens memoreert verder dat er enkele jaren geleden opgravingen gedaan zijn, haalt een mededeling van Scheltema aan dat er waarschijnlijk nog belangrijke funderingen in de bodem zitten en verzucht dan 'Waarom onderzoekt men toch in andere landen den grond vlijtiger, dan in het onze?'²¹. Met leden van de Utrechtse commissie heeft Reuvens meer dan eens contact. Hij beantwoordt vragen van Scheltema (tijdens zijn bezoek aan Vechten in 1828, ter gelegenheid waarvan hij ook een topografische schets maakt), hij correspondeert in 1829 met Nahuijs²² over een bezoek aan de Hoge Woerd en met Van Asch van Wijck²³ over een Romeinse weg, laat in 1831 door het kadaster te Utrecht een kaart van Vechten vervaardigen, en staat in 1834 in correspondentie met staatsraad P.J. de Bijze, die hem op zijn verzoek een kaart van zijn bezittingen heeft gezonden. Reuvens zendt de kaart onder dankzegging terug, nadat hij de gegevens op zijn kadasterkaart heeft ingebracht en vraagt dan of het deze of vol

¹⁸ W.J.A. van Romondt, 'Oudheden en Gedenkpenningen. Romeinsche Oudheden te Vechten', *Konst en Letterbode*, 1841, 11-14.

¹⁹ Caspar Jacob Christiaan Reuvens (1793-1835) studeerde klassieke talen en rechten en werd in 1816 hoogleraar klassieke talen aan het Atheneum te Harderwijk, dat bij de reorganisatie van het Hoger Onderwijs in 1818 opgeheven werd. Hij werd toen benoemd tot (buitengewoon) hoogleraar in 'de Bespiegelande wijsbegeerte en Fraaye Letteren' aan de Universiteit van Leiden, speciaal belast met het vak Archeologie. In hetzelfde jaar werd hij directeur van het Rijks Museum van Oudheden aldaar. In 1826 werd hij gewoon hoogleraar. Van 1827-1834 groef hij te Arentsburg, waarover hij een kleine publicatie uitgaf: *Korte beschrijving en plan der Romeinsche bouwvallen, gevonden bij de opdelvingen der jaren 1827-1829, ter waarschijnlijke plaatse van het Forum Hadriani, op de hofstede Arentsburg, onder Voorburg bij 's Gravenhage* (Leiden, 's Gravenhage en Amsterdam, 1829).

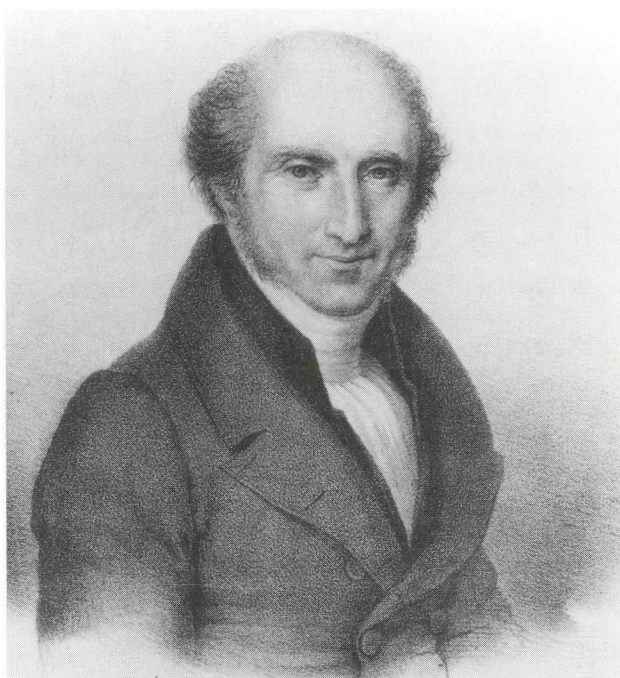
²⁰ C.J.C. Reuvens, 'Oudheidkundige Berichten. Overzicht van nieuwlings gevonden Romeinsche en Germaansche Oudheden', *Antiquiteiten*, derde deel, eerste stuk, 1826, 134-175.

²¹ Hier heeft Reuvens Scheltema waarschijnlijk niet goed begrepen. Scheltema noemt Utrecht zelf de belangrijkste burcht. J. Scheltema, 'Iets over den tegenwoordige staat der twee Romeinsche burgen, of legerplaatsen, in de nabijheid van Utrecht', *Almanak voor de studenten aan de Akademie te Utrecht voor het jaar 1824*, 99-108.

²² Schrijven van 13.8.29 en 9.10.1829 van Reuvens aan Nahuijs; RMO, Pleyte-archief.

²³ Schrijven van Reuvens aan Van Asch van Wijck, 9.10.1829; RMO, Pleyte-archief.

C. J. C. Reuvens, 1793-1835. Lithografie door L. Springer naar Moritz. Foto RMO Leiden.

gende week gelegen komt op zijn land te graven. De Bijde antwoordt dat hij tot zijn spijt juist weer naar Den Haag is teruggekeerd, maar dat hij zijn pachter zal instrueren hem in alles behulpzaam te zijn en het onderzoek eventueel later voort te zetten²⁴. Volgens De Bijde zou er op drie plaatsen gegraven moeten worden, namelijk in de boomgaard van het Hoogje, op het land Overdam zelf en op het land de Burgt van mevr. Van Tuyll Van Keulhorst, dat nu gepacht wordt door de weduwe De Wit, die haar toestemming gaarne zal geven. Daar heeft men wel eens 'penningen' gevonden. Reuvens stelt dan in 1834 de commissie enige vragen, na gemeld te hebben dat hij verlof gekregen heeft om 'enig gering overschot van de gelden voor Arentsburg toegestaan te besteden tot zoodanige kleine oudheidkundige nasporingen als door hem wenschelijk worden geoordeeld', en schrijft dat hij van verscheidene van de leden reeds hulp en inlichtingen gekregen heeft²⁵. Hij neemt aan dat de commissie zelf haar eigen opgravingen in een bijzonder werk wil publiek maken, en hij wil hieromtrent niet 'de schijn van onbescheidenheid belopen', maar een der commissieleden (Scheltema) heeft in 1828 hem om inlichtingen verzocht, en hij heeft die ook mondeling gegeven, en hij durft nu ook wel wat te vragen. 'Ikzelf', deelt hij mee, 'heb enige kleine putten en sleuven geschoten langs de gehele uitgestrektheid van den ouden thans weinig gebruikten weg van Utrecht beginnende bij de Vleutensche vaart totaan de voet van den zoogenaamden Hooge Woerd [De Meern]'. Reuvens wil zich gaan bezig houden met het

²⁴ Jhr. mr. P.J. de Bijde (1766-1836), jurist, staatsman. *NNBW*, X (Leiden, 1937) 166-168. Schrijven van De Bijde aan Reuvens van 31.8.1834 waarin hij meldt dat hij een brief gestuurd heeft naar Dirk van Veldhuizen, 'naar zijnen stand een zeer schrander man', pachter van de hofstede Overdam, omtrent de door Reuvens aldaar te ondernemen opgravingen; RMO, Pleyte-archief.

²⁵ Schrijven van 9.10.1834 aan de commissie tot opsporing van Rom. oudheden in de provincie Utrecht; RMO, Pleyte-archief f II 7-8. KB van 24.9.1833, N 81.

Romeinse wegstelsel in Nederland, met name met de plaatsen genoemd op de Tabula Peutingeriana en in het Itinerarium Antonini (een wegenkaart en een routebeschrijving uit de Romeinse tijd). Hij wil dan graag weten of de Kerkweg bij Vechten een Romeinse weg is, en vraagt verlof te mogen mededelen

a. 'dat de Rom. weg, vroeger in de boomgaard van den Heer Van Tuyll van Keulhorst gevonden, door hem weder ontbloot is';

b. dat de plaats waar vroeger urnen gevonden zijn 'allernaast den boomgaard van de Hofstede Overdam vlak bij eenen hooiberg', weer door hem 'doch zonder gunstige uitslag' onderzocht is²⁶. De hoeve Overdam is gelegen aan de splitsing Marsdijk-Achterdijk. Van het onderzoek hier bezitten wij een opgravingsplattegrond. De plaats waar de opgraving gedaan is, valt ongeveer te localiseren. De vorm van de opgravings sleuven stelt ons voor raadselen: het heeft er veel van weg dat deze bepaald is door de mogelijkheden, die het terrein bood. Heeft men een sleuf om 'iets' heen gegraven? Wel lijkt het erop, dat een poging is gedaan grondsporen en verkleuringen weer te geven! Iets dat nu de gewoonste zaak ter wereld is in de archeologie, het waarnemen en noteren in tekening van grondsporen, anders dan stenen of houten funderingen, was in deze tijd geheel onbekend. Reuvs was in dezen, zoals in meer zaken, zijn tijd ver vooruit.

De waterlinie

Dit hoofdstuk kan bezwaarlijk de naam dragen van een vooraanstaand archeoloog uit deze periode; veeleer zou dan de naam of zouden de namen van de in dit tijdsdeel afwezige archeologen genoemd moeten worden.

Rond 1860 was de precisie en de dracht van de artillerie zodanig vergroot, dat de Utrechtse fortenlinie niet meer voldeed. Er moest een meer vooruitgeschoven linie komen: tussen 1867 en 1870 werden de forten aan de Ruigenhoeksedijk, aan de Voordorpsedijk, bij Rijnauwen en Vechten gebouwd²⁷.

De Nederlandse archeologie, en dat is in die tijd toch voornamelijk het Leidse Museum van Oudheden, reageert niet direct alert. Hoewel al eind 1867 de eerste Romeinse vondsten gedaan worden, schrijft de directeur van het museum, Leemans, pas in april 1868 een brief aan zijn minister, die van Binnenlandse Zaken, omdat hij uit krantenberichten verneemt 'dat bij de uitvoering van werken der Genie onder Vechten, voorwerpen van den tijd der Romeinen, die in deze omtrek eene min of meer versterkte wisselplaats of post hadden, of ook wel overblijfsels van gebouwen en van de ouden Rom. weg tevoorschijn zouden komen'²⁸. Leemans verzoekt de minister om de aandacht van de minister van Oorlog er op te vestigen, opdat de vondsten niet verloren gaan, en merkt op dat 'het uitzigt op een billijke beloning aan de werklieden een goede werking zal doen'²⁹.

²⁶ De huidige boerderij Overdam stamt uit 1883. In de gevel twee medaillons, met een koeiekop resp. een paardehoofd, die zouden herinneren aan de daar reeds 1826 gevestigde paardefokkerij van pachter Dick Veldhuys, aldus een inscriptie op een zilveren tabaksdoos, geschenken door de toenmalige eigenaar P.J. de Bijle aan zijn pachter "ter aanmoediging" (toeristische folder 1988).

²⁷ Voor de aanleiding tot de bouw van het fort Vechten en andere forten: G. Koppert, *De forten rond Utrecht* (Utrecht, 1983) 37; H. Brand en J. Brand (red.), *De Hollandse Waterlinie* (3e dr.; Utrecht/Antwerpen, 1988) 56vv, 181.

²⁸ Conradus Leemans (1809-1893), van 1839-1891 directeur RMO. Leemans aan Biza 30.4.1868; archief RMO.

²⁹ Men zie ook de bezorgde reactie van het Historisch Genootschap te Utrecht, zoals die te vinden is in de Kroniek over 1868: 'De Heer J.J. de Geer vestigt de aandacht op de gravingen, die thans te

*C. Leemans. 1809-1893.
Foto RMO Leiden.*

De minister antwoordt de zaak aan zijn ambtgenoot van Oorlog te hebben doorgegeven, en wijst op een eveneens vanuit het museum verzonden schrijven van de conservator Janssen³⁰. Schreef Leemans nog een klein briefje, Janssen heeft enkele kantjes nodig. Hij begint met een verwijzing naar de ons al bekende Utrechtse commissie, zegt dat ze weinig deed en veel vond, en dat door onenigheid binnen de commissie en nalatigheid van de secretaris er nimmer een wetenschappelijk verslag van de werkzaamheden gegeven is. Nu echter kan er door de bouw van het fort wetenschappelijk onderzoek gedaan worden. Wel staat er in het bestek de gewone bepaling dat de gedane vondsten tegen vergoeding ingeleverd moeten worden bij de Directie der werkzaamheden, maar dat gaat ondanks alle goede wil maar ten dele goed, er gaat veel verloren voor de wetenschap en het vaderland. Alleen als de arbeiders terstond en op de plaats zelve geld ontvangen gaat het goed. Daarvoor kan de Directie niet zorgen, ze heeft slechts kleine sommen ter beschikking. Bovendien is er geen praktisch ervaren oudheidkundige aanwezig, zodat de vergoeding niet goed geschat kan worden. Janssen wil een bedrag van niet minder dan f 400,- aan overheids geld, door hem in administratie te vertrouwen aan een welbekend en betrouwbaar oudheidkundige: I.H. Balfourt, essayeur aan 's Rijks Munt te Utrecht. Deze zal zich met genoeg minstens tweemaal per

Vechten geschieden [- -]. Spreker acht het wenschelijk mede onderzoekingen in te stellen op de plaats, waar eene gelijke Romeinsche versterking, te weten, onder de gemeente de Meern, moet gelegen hebben'. De spreker wordt uitgenodigd 'een wakend oog te houden op de gelegenheid, die zich daarvoor wellicht eerlang konde voordoen'.

³⁰ Biza aan Leemans 23.5.1868; archief RMO. Leonhardt Johannes Friedrich Janssen (1806-1869), van 1835-1869 conservator RMO. Janssen aan Biza 18.5.1868. Janssen meldt ten onrechte over de Utrechtse commissie, dat ze voor ongeveer dertig jaren door het provinciaal-Utrechts Genootschap is benoemd. Marcelli: lees Marcella; archief RMO.

week naar Vechten begeven, en zo zou Janssen zonder bezwaar gemist kunnen worden. De zaak heeft enige urgentie, en Janssen had dan ook de 'subsidie tot plaatselijke oudheidkundige onderzoekingen' voor drie jaren (f 200,-) willen aanspreken, maar er is op dit moment slechts f 4.54 in kas. Janssen meldt nog dat de Directie, in de persoon van de Heer Kapitein Ingenieur Marcelli [sic] het er mee eens is. De minister van Oorlog meldt³¹ aan zijn collega van Binnenlandse Zaken, dat hij het met het geven van beloningen eens is, maar dat het geld van Binnenlandse Zaken moet komen. Verder schrijft hij dat de 'Heeren Directeuren' van het PUG hem onlangs de wens te kennen gegeven hebben dat de bij Vechten gevonden zaken 'mogten strekken, tot aanvulling van hun Museum, of dat althans voor hunne verzameling de doubletten konden worden afgezonderd van munten, die in de Leidsche verzameling bereids aanwezig zijn'. De minister van Oorlog zegt echter dat alles naar Binnenlandse Zaken gaat, naar het museum in Leiden dus. Leemans schrijft dan³² aan zijn minister dat het ter bevordering van de snelheid beter zou zijn dat de eerst aanwezende ingenieur, de kapitein G.Z.P. Marcella, vanwege het ministerie van Oorlog met het museum mag overleggen, dat het PUG het voorlopig maar moet doen met het antwoord van de minister van oorlog: kan er later wat gemist worden, dan kan er altijd nog aan het PUG gedacht worden. Verder is hij niet gelukkig met het initiatief van zijn conservator Janssen: Balfoort is weliswaar een goed numismaat, maar geen oudheidkundige. Hij moet dus maar niet gemachtigd worden, hoogstens zou in spoedgevallen van zijn diensten gebruik gemaakt kunnen worden. Janssen had eerst met zijn directeur moeten overleggen. Het handelen buiten zijn directeur om is Leemans hoogst onaangenaam, en alles was niet nodig geweest, zeker niet de gesprekken met 'den door hem genoemden oudheidsvriend', die Leemans wel eens ontmoet heeft, en die geen bijzonder gunstige indruk bij hem heeft achtergelaten. Leemans schrijft ook aan de Genie, omdat er door Janssen ook al met hen gecorrespondeerd is: ze moeten alles kopen, tegen een billijke prijs, wanneer er spoed vereist is, anders moet er eerst overleg plaats vinden³³. Dan volgen er regels voor de vaststelling van de waarde en een waarschuwing voor van elders binnengesmokkeld materiaal. Grondslagen van oude gebouwen, sporen van een oude, 'welligt een Romeinschen weg' moeten onmiddellijk opgenomen en opgemeten worden. Tenslotte: De Genie moet het maar laten weten als er iemand uit Leiden moet overkomen, dan komt Leemans zelf of Janssen wordt gestuurd. De minister van Binnenlandse Zaken schrijft Janssen ook nog persoonlijk: hij had niet hoeven schrijven, en als hij maar met zijn directeur had overlegd, had hij dat ook kunnen weten, extra fondsen komen er niet, en de tussenkomst van de Heer Balfoort behoeft niet te worden ingeroepen³⁴. In juni meldt de Genie voor f 56.27 aan voorwerpen te hebben gekocht, volgens bijgesloten lijst³⁵. De volgende dag al antwoordt het museum dat de voorwerpen per nachtpakschuit van Utrecht op Leiden verstuurd moeten worden, verpakt in kisten met hooi of stro, en verder moet er een kwitantie van de aannemer, die het geld voorgeschooten heeft, bijgevoegd worden: de schipper kan dan het geld meenemen³⁶. Leemans maakt ook melding van de wensen van het

³¹ MvO aan Biza 19.5.1868; archief RMO.

³² Leemans aan Biza 24.5.1868; archief RMO.

³³ Leemans aan Genie 25.5.1868; archief RMO.

³⁴ Biza aan Janssen 2.6.1868; archief RMO.

³⁵ Genie aan Leemans 11.6.1868; archief RMO.

³⁶ RMO aan Genie 12.6.1868; archief RMO.

L. J. F. Janssen, 1806-1869. Foto RMO Leiden.

W. Pleyte, 1836-1903. Foto RMO Leiden.

PUG: als het Genootschap zich ook tot de Genie wendt zou deze kunnen antwoorden dat de belangen van het Genootschap 'zonder krenken van de rechten of benadeling van de Rijksverzamelingen in billijkheid in aanmerking zullen komen'. Zo volgt er een regelmatige correspondentie tussen het museum in Leiden en de Genie in de Houtense vlakte: eind juni schrijft Leemans dat hij bij een bezoek aan Maastricht gemerkt heeft dat daar een gem uit Vechten beland was; hij dringt aan op nauwgezet toezicht³⁷. De Genie meldt een week later dat de verduisterde gem alweer terug is in Vechten, en dat hij met de volgende zending naar Leiden verscheept zal worden³⁸. Begin juli meldt de Genie dat het PUG nog niet langs geweest is³⁹. Een week later schrijft de secretaris van het Genootschap, Van Nooten, aan Leemans, met de vraag de doubletten te mogen verwerven⁴⁰. Aan het PUG antwoordt Leemans dat hij zal doen wat hij kan⁴¹. Aan de Genie kondigt hij een bezoek aan; hij is er ook geweest⁴². Zoiets heeft ook gevolgen: in januari 1869 meldt Leemans dat hij een dolium [voorraadvat van aardewerk] mist, dat hij bij zijn bezoek in Vechten gezien heeft: is het misschien weggegooid⁴³? Marcella antwoordt enige dagen later dat het bewuste dolium niet in Vechten aanwezig is⁴⁴.

Een van de belangrijkste vondsten tijdens de fortbouw gedaan is ongetwijfeld de inscriptie met de Romeinse plaatsnaam FECTIO; in geen van de in dit overzicht gemelde correspondentiestukken is hij vermeld. Wel wijdt Leemans er dadelijk enkele binnen- en buitenlandse publicaties aan, die zeker mee hebben geholpen bij

³⁷ Leemans aan Genie 23.6.1868; archief RMO.

³⁸ Genie aan Leemans 30.6.1868; archief RMO.

³⁹ Genie aan Leemans 2.7.1868; archief RMO.

⁴⁰ PUG aan Leemans 7.7.1868; archief RMO.

⁴¹ Leemans aan PUG 10.7.1868; archief RMO.

⁴² Leemans aan Genie 4.8.1868; archief RMO.

⁴³ Leemans aan Genie 8.1.1869; archief RMO.

⁴⁴ Marcella aan Leemans 12.1.1869; archief RMO.

de beeldvorming omtrent de rol van Vechten in de geschiedenis van de Romeinse tijd⁴⁵.

Een curieuze brief is die, waarin Leemans aandacht vraagt voor grondsporen⁴⁶. Indien die al opgemerkt zouden zijn, dan is het nu toch wel rijkelijk laat om er nog eens over te beginnen; er zullen overigens muren of funderingen bedoeld zijn. Tevens dringt hij aan minder voor de munten te betalen.

Veruit de belangrijkste bron voor onze kennis van wat er te Vechten bij de fortaanleg verwoest is, gaat terug op de bekende brief - en lange tijd bestond de indruk dat dit de enige was - van Marcella van 30 mei 1870⁴⁷. Als bijlage stuurt Marcella het door hem vervaardigde situatieplan, schaal 1:10000, het kaartje dat in veel latere publicaties in een wat aangepaste vorm de basis voor verdere situatietekeningen wordt. Marcella vraagt veel aandacht voor de op het kaartje getekende 'riviertak en de plaats van de overtocht', en hij spreekt zijn verwondering erover uit dat de bodem van de rivier circa 0,50 m hoger ligt dan die van de Kromme Rijn. Marcella maakt verder melding van 'vischgereedschap, haakvormige ijzeren vaarboompunten en van eenige vierarmige dreggen [- - -]'. Ook werden in de rivier nabij de brug enige geraamten van mannen en vrouwen gevonden, 'sommige van colossale afmetingen'. In het geheel werden op de Burg 'ongeveer 100 mensen geraamten opgegraven, ongerekend de verbrande overblijfselen in de urnen'. Er volgt dan een uitgebreide beschrijving van de gevonden houten brug 'bestaande uit twee landhoofden van ingeheide palen met ene gording verbonden en beschoeiingsplanken in het rivierbed waren hier en daar nog enkele palen blijven staan, die blijkbaar tot de jukken hebben behoord; alles van eikenhout; van dek of brugliggers werd echter geen spoor ontdekt'. Gevonden hertekoppen en zwijnnetanden doen Marcella overigens aan een veel vroegere periode denken.

Leemans stelt Marcella een week later gerust: niets wijst op voor-Romeinse tijd⁴⁸. Wel wil hij graag de plaats weten van de menselijke geraamten. Een deskundig onderzoek van de geraamten zou van veel belang kunnen zijn. Hij wil 20 juli nog eens langs komen, en bedankt Marcella vast voor al wat hij gedaan heeft. Of dit bezoek doorgegaan is? Begin augustus schrijft Marcella dat het fort 'op het aller-onverwachtst' bezet is door militairen, en dat de ontgravingen beëindigd zijn. De Frans-Duitse oorlog is begonnen⁴⁹.

PUG-Muller

De onderzoekingen van 1892-1894 gaan uit van het PUG en worden ook geheel door het Genootschap bekostigd. Het initiatief in dezen werd genomen door S. Muller Fzn, wiens goede relatie met de directeur van het Leidse Museum van Oudheden, W. Pleyte, er ongetwijfeld veel toe heeft bijgedragen dat van deze zijde met name personele hulp en advies werd verleend. Van Pleyte is ook het plan de campagne. Het plan was 'om van af de staande kant, waar de hoogte in het terrein

⁴⁵ C. Leemans, 'Drei neu entdeckte römische Inschriften', *Bonner Jahrbücher*, 47/48 (1869) 160-164. Leemans stelt reeds hier dat het Fletio(ne) van de Tabula Peutingeriana een verschrjving is van het nu op een inscriptie gevonden Fectio(ne).

⁴⁶ Leemans aan Genie 13.2.1869; archief RMO.

⁴⁷ Marcella aan Leemans 30.5.1870; archief RMO.

⁴⁸ Leemans aan Marcella juni 1870; archief RMO.

⁴⁹ Op 19.7.1870.

*S. Muller Fzn., 1846-1922.
Lithografie naar een tekening van Jan Veth. Foto
GAU. Icon. Atlas, Muller
Fzn. S. (3).*

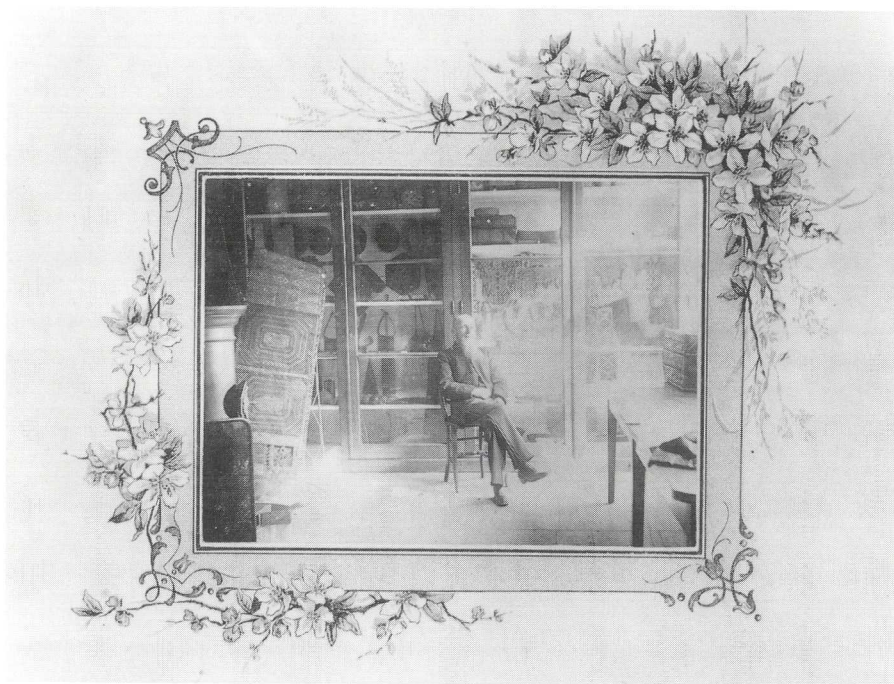
begint, eene coupure te maken in de lengte en in de breedte, ten einde de fondamenten van de omwalling, die wij om de romeinsche vestiging vermoedden, te vinden, en om, zoodra wij die fondamenten gevonden hadden, die verder te volgen, bloot te leggen en in tekening te brengen. Daarna kon men zien wat verder te doen was'⁵⁰. Het PUG heeft f 5000,- ter beschikking.

Voor het jaar 1892 wordt vanuit het Rijks Museum van Oudheden J. Koene als opzichter te Vechten gedetacheerd. H.C.J. van de Geer wordt bereid gevonden voor f 3.50 per dag te meten. De arbeiders worden via de eigenaar van het terrein, jhr. H.P.C. Bosch van Drakestein, in dienst genomen, in mei voor f 1.25 en in juni voor f 2,- per dag. De eigenaar stelt nog als eis, dat de opzichter er op toeziet dat 60 cm bovengrond apart gehouden wordt, en dat er ordelijk gewerkt wordt. Vernielde veldvruchten moeten vergoed worden. Op 2 mei zal er begonnen worden, en er wordt gewerkt tot 25 juli⁵¹.

De opgravingen beginnen dus vanuit de hoge opstaande rand naast het afgegraven weiland westelijk van het moderne fort. Na een teleurstellend begin - twee kuilen leveren niets op - wordt dan op aanwijzing van een der arbeiders 80 m verder gegraven, en men vindt een stuk fundament van 8 m lengte, dan een onderbreking, dan - maar eerst later, wanneer men op aanwijzing van Hulsebos verder graaft -

⁵⁰ Aldus Muller in een tussenverslagje, opgesteld november 1892; archief PUG. W. Pleyte (1836-1903), directeur RMO van 1891-1903. H.A. Hasselbach, 'Bibliografie van W. Pleyte', *OM Leiden*, 67 (1987) 93-99. Over het plan de campagne: schrijven van Muller aan Pleyte 18.11.1890; archief RMO. Jaarverslag RMO 1892: '[- - -] liet ik [= Pleyte] door een vertrouwd persoon van het personeel van het Rijks Museum [= J. Koene, amanuensis RMO] toezicht houden'; Jaarverslag 1893: '[- - -] onder mijn toezicht door dr. R. Jesse gedirigeerd'. S. Muller Fzn (1848 - 1922); 1874 archivaris van Utrecht, 1879 rijksarchivaris te Utrecht.

⁵¹ Bosch van Drakestein aan Muller 26.4.1890; archief PUG.

G. A. Hulsebos, 1839-1919. Foto GAU. Icon. Atlas, Hulsebos G. A. (1).

nog een vervolg van 7 m⁵². Zoals zo vaak, gaat men hier ook weer uit van de ervaring van iemand, die het terrein kent, en weet 'waar iets te vinden is'. Het is overigens de enige muur die in de drie campagnes wordt aangetroffen, en dus wordt het gestelde doel, de (fundamenten van de) ommuring van de Romeinse versterking te vinden, niet bereikt. Dat is op zich geen wonder, er bestaat in deze tijd hier te lande geen opgraafraditie, of het moet zijn van het kaliber 'graven tot je een muur (fundering) vindt, en die dan volgen, tot je het hele gebouw vrijgelegd hebt'. Het herkennen van grondsporen, verkleuringen en uitgebroken muren doet eerst later zijn intrede in de Nederlandse archeologie.

Op de eerste dag komt Pleyte op bezoek. Hij meldt zijn komst aan zijn vriend Muller, die zegt hem te zullen afhalen, en vraagt: 'De opzichter is mogelijk niet van het slag om mee te gaan koffiedrinken?'⁵³. In juni ziet deze opzichter het niet meer zo zitten, lijkt het, want hij schrijft, dat Muller maar eens langs zou moeten komen. Aan Pleyte schrijft hij, dat hij een fragment verglaasde bruine kruik met golfvoet gevonden heeft, die er niet erg Romeins uitziet. 'Het is toch hetzelfde land waar beweerd werd dat daar ook Romeinse nederzetting zou zijn?'⁵⁴.

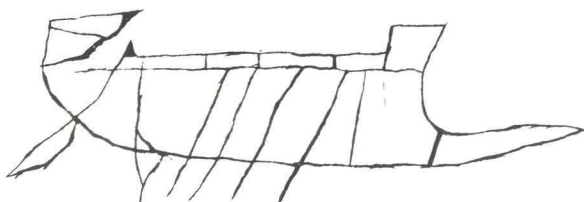
In 1893 gaat men verder waar vorig jaar opgehouden was. De campagne loopt van 10 april tot 15 augustus. Pleyte vraagt ditmaal R. Jesse om bij de opgravingen het toezicht uit te oefenen. Eerst worden de secundaire arbeidsvoorwaarden verbeterd: een houten keet wordt gebouwd, die de rieten hut van vorig jaar vervangt, die geen genoegzame beschutting tegen wind en regen bood. De in het vorig jaar gevonden

⁵² Dr. G.A. Hulsebos, conservator van het Museum van Oudheden van het PUG.

⁵³ Schrijven van Muller aan Pleyte 29.4.1892; archief PUG.

⁵⁴ Koene 15 resp. 18 juni 1892 aan Muller resp. Pleyte; archief PUG.

Tekening van een schip op een scherf uit Vechten. Uit: S. Muller Fzn. Verslag (zie noot 57).

cylinder/boomstam blijkt een schuit. Deze zal nauwkeuriger onderzocht worden. Tegenslagen bleven echter niet uit: een verstopt rakende pomp, hoogwater dus, een instortende putwand, en dan, als van het binnengedeelte van de schuit een tekening gemaakt kan worden, kan de tekenaar niet op die dag komen, en bovendien komt de "photograaph" de volgende dag pas 's middags. Dan gaat de stoommachine van de pomp stuk, de tussendam breekt, evenals de schuit, die 'in een desperaten toestand' geraakt. Jesse tracht na de catastrofe de schuit weer zo goed mogelijk in de vorm te zetten. Geheel vrij komt het schip niet: de fotograaf wil gedurende de tijd dat hij zijn voorbereidingen treft voor de opname de arbeiders er niet bij hebben. Het minst beschadigde deel van de schuit komt op de foto niet uit, het staat onder water. Het lijkt Jesse niet mogelijk het oude vaartuig in zijn geheel boven de grond te halen, de schuit is slechts over 10 m ontgraven, de voorsteven zat juist onder de stoommachine en de achtersteven zat te dicht bij de balken waarop de pomp stond. Het had wel met geweld gekund, 'doch wat heeft men aan een hoop spaanders waaruit men zich immers toch geen vorm van een vaartuig voor oogen kan stellen, evenmin als men bij het aanschouwen van een hoop stenen zich een voorstelling kan maken van de uitwendige gedaante van een huis'. De losse planken gaan alleen mee, de rest wordt op zijn plaats gelaten. Voor een tekening van de schuit wordt Koene opgetrommeld. Pleyte geeft nog opdracht naar de achtersteven te zoeken, maar gaandeweg wordt het te gevaarlijk: als de put 6 m diep is, gaan de arbeiders eruit, en een half uur later stort de zaak in⁵⁵.

Maar ook het kleine wordt met zorgen omringd, zoals de vondst van een mooi schoentje illustreert. Nadat het schoentje ter restauratie naar Leiden is gebracht, schrijft Jesse in juni aan Pleyte: 'Mag Koene komen, en het schoentje mee terugbrengen?' Na een week schrijft hij nogmaals aan zijn Directeur: 'Koene is hedenmorgen hier gearriveerd, maar heeft tot mijn spijt de schoen niet meegebracht. Ik zit nu in duizend angsten, daar Maandag a.s. de sectievergadering moet plaats hebben. Mr. Muller heeft mij nadrukkelijk opgedragen te zorgen dat de schoen op die vergadering te bezichtigen zij. Zend mij dus svp uitterlijk Zaterdagmiddag ons dierbaar kleinood terug'⁵⁶.

In 1894 heeft J.Z. Cannegieter, candidaat in de rechten en de letteren, het toezicht. Er wordt gegraven van 16 april tot 23 augustus. Men begint waar Jesse het vorig jaar opgehouden is, en graaft in de richting van het laagste punt van de Burg, in de hoop sporen van fortificatiën te vinden. Na 90 m is nog niets gevonden, maar er is een lichtpuntje: het werk vordert snel, want de grond begint sterk te hellen, zodat men eerder op het zand stuit. Op 150 m vanaf de in het eerste jaar gevonden vloer wordt de sleuf beëindigd. Dan wordt nog gegraven in het verlengde 'der eerste

⁵⁵ R. Jesse, van 1894 - 1907 conservator RMO. Over de schuit recentelijk uitgebreid M.D. de Weerd, *Schepen voor Zwammerdam* (z.pl., 1988) 184-194.

⁵⁶ Jesse aan Pleyte 20.6.1893; archief PUG.

rechte coupure', maar iets meer naar links, om de weg te vinden, maar die blijkt waarschijnlijk een voetpad te zijn: men vindt een dun laagje grint. Dan wordt, nu iets westelijker dan vorig jaar, in de richting van de sloot gegraven. Cannegieter meldt dat hij dat op eigen verantwoording doet. Er wordt veel verkoolde tarwe en iets als een schoeiing gevonden. Hier komt ook het scherfje met de erin gekraste tekening van een schip tevoorschijn.

Wat valt er aan resultaten te melden nadat er in een periode van drie jaar zo'n 11 maanden is gegraven, waarbij een kruis van sleuven van ongeveer 450 m is getrokken, en dan nog eens 250 m in hieraan parallelle sleuven. Over de opgravingen en de resultaten daarvan zijn wij uitvoerig ingelicht, niet in de laatste plaats door het in 1895 van de hand van Muller verschenen verslag, met verschillende bijlagen, waaronder een plattegrond⁵⁷. Daarnaast bezitten wij voor elk van de drie jaren, waarin gegraven werd, een uitvoerig verslag, geschreven door degene, die in het veld de leiding had, Koene, Jesse respectievelijk Cannegieter⁵⁸. Onder de immobilia trekken de palenrijen, verklaard als schoeiing aan de waterkant, de Rijnsoever, de aandacht. Onder de mobilia vallen de vele schoenen, sandalen en leerresten op. Van de wel vermelde, maar niet begrepen verschijnselen moeten een laag verbrande tarwe genoemd worden: heeft men hier de plaats van een verbrand horreum [graanshuur] gevonden, niet ver van een eventuele noordpoort van het eerst later door Holwerda en Remouchamps ontdekte stenen castellum? Zeker eenmaal is bovendien een niet herkend muurfundament gevonden, namelijk wanneer een laag stenen in een kleilaag vermeld wordt. Het meest heeft altijd de belangstelling getrokken het vinden van een schuit, zoals het schip toen genoemd werd. Maar het resultaat is over het geheel genomen teleurstellend. Op advies van Pleyte wordt door de Directie van het PUG besloten de opgravingen wegens de grote moeilijkheden tot nader order te staken. In november 1894 bericht Muller dat dit ook daadwerkelijk gebeurt: de resultaten zijn gering, er zijn veel voorwerpen gevonden, maar geen funderingen, het hoofddoel is dus niet bereikt. De kosten bedragen totaal f 4001.22⁵⁹.

Holwerda-Remouchamps

In navolging van Reuvens wendt ook J.H. Holwerda zich, na zijn opgravingen op Arentsburg, tot Vechten⁶⁰. In 1909 bezoekt hij 'met den pachter van het land (den Burg) de plaats, waar op een verhoogd terrein ten Westen van het fort zeker nog

⁵⁷ S. Muller F.zn, 'Verslag over de opgravingen van Romeinsche Oudheden te Vechten, gedaan op kosten van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in de Jaren 1892-1894', in: *Verslag van het verhandelde in de Algemeene Vergadering van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen gehouden den 25 Juni 1895*, 122-142. Muller doet 25.4.1895 een beroep op Pleyte hem literatuur over Vechten te zenden voor het samenstellen van zijn verslag.

⁵⁸ De verslagen bevinden zich in het archief van het RMO en in het archief van het PUG. Opvallend is soms het verschil in uitgebreidheid van de verslagen: Cannegieters PUG-verslag vermeldt meer zaken dan de waarschijnlijk daarvan afgeschreven copie voor het RMO. R. Hoogenboom heeft in zijn doctoraalscriptie *De opgravingen te Vechten in de jaren 1892, 1893 en 1894, Terra sigillata: gewoon aardewerk* (RU Utrecht, 1987) over de vondsten van de opgravingen 1892-1894 de opgravingsverslagen uitputtend behandeld; daaraan is hier een en ander ontleend.

⁵⁹ Directievergadering PUG 19.11.1894.

⁶⁰ Jan Hendrik Holwerda (1873-1951), zoon van A.E.J. Holwerda, die van 1905-1918 directeur van het Rijks Museum van Oudheden was, werd in 1904 conservator, in 1910 onderdirecteur en was van 1919 tot 1939 directeur van het RMO. Tussen 1908 en 1915 deed hij uitgebreide opgravingen op Arentsburg bij Voorburg.

J. H. Holwerda, 1873-1951. Tekening van N. Jentink. Foto RMO Leiden.

A. E. Remouchamps, 1892-1927. Foto RMO Leiden.

heel wat in den bodem verborgen liggen moet. [- -] Ik houdt het voor zeer waarschijnlijk, dat hier nog belangrijke opgravingen te doen zijn; het fort heeft natuurlijk veel vernield, de latere 'opgravingen' lijken mij vrij onschuldig geweest. Waarschijnlijk zou men door een beschouwing der profielen in de recht afgegraven kanten van het hoge land reeds aanwijzing vinden voor een te volgen methode⁶¹. In hetzelfde jaar publiceert hij een overzichtsartikel, waarin hij op het belang van Vechten wijst⁶². Holwerda krijgt van Duitse kant aansporingen hier onderzoek te doen, zou het ook zonder deze aansporingen wel willen, maar het duurt tot 1914 voor hij kan beginnen⁶³.

Met de komst van Holwerda in de Nederlandse archeologie doen verbeterde opgraaftechnieken hun intrede. Holwerda had, als zovelen, een goede leerschool doorlopen bij de opgravingen in de augusteïsche forten bij Haltern (Westfalen). Daar had hij geleerd op grondsporen te letten, een kunst, die met het overlijden van Reuvens weer uit de Nederlandse archeologie was verdwenen⁶⁴.

Op het belang van Vechten als militair punt was reeds meermalen in het buitenland de aandacht gevestigd, met name door Ritterling: Vechten zou een belangrij-

⁶¹ Interne notitie J.H. Holwerda 1909; archief RMO.

⁶² J.H. Holwerda, 'Die Römer in Holland', 4. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, 1908, 81.

⁶³ De belangstelling van Duitse particuliere zijde ging zelfs zo ver, dat een niet onaanzienlijk bedrag (f 2400.= en uitzicht op meer), ter beschikking gesteld werd aan een op te richten "opgravingsfonds", te beheren door een commissie van drie uit de Nederlandsche Anthropologische Vereniging, met als doel onderzoekingen van vroeghistorische nederzettingen aan den Beneden-Rijn. De NAV aanvaardt dit fonds, nadat zeker gesteld is dat alle te verwerven voorwerpen in Nederland zullen blijven, en wijst voor de commissie aan: Prof. dr. A.W. Nieuwenhuis, dr. J.H. Holwerda, beiden Leiden, en dr. W. Goossens, Rolduc. J.H. Holwerda, 'Vroeghistorische nederrijnsche nederzettingen. Opgraving te Vechten', *Bijblad der Nederlandsche Anthropologische Vereniging*, 1914, 7-8.

⁶⁴ J.D. van der Waals, 'In opdracht van Hare Majesteit', in: *Archeologie en Historie*, feestbundel H. Brunsting, 509-520.

ke rol gespeeld hebben in vlootexpedities naar het noorden ten tijde van keizer Augustus, het is zeer waarschijnlijk de uitvalbasis geweest voor de expedities van Germanicus in het jaar 16 nC vanaf de insula Batavorum naar de Eems⁶⁵. Ook later zou Vechten nog een belangrijke rol als noordelijke uitvoerhaven van het Romeinse Rijk spelen⁶⁶.

De opgravingscommissie van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging, die veel van Holwerda's opgravingen in belangrijke mate meefinancierde, wil eerst graag weten of hier niet alles door de fortbouw van 1867 en volgende jaren verwoest is. In juli 1914 vindt een proefgraving plaats, een 1,5 m brede sleuf, zo gesitueerd omdat Holwerda meent dat de assen van het castellum ongeveer liggen zoals de sleuven van 1892-1894 aangelegd zijn. De eigenaar van het land, jhr. H.P.C. Bosch van Drakestein van Nieuw Amelisweerd, geeft vergunning, niet alleen voor dit proefonderzoek, maar, indien de resultaten veelbelovend zijn, ook om hier de komende vijf jaar te graven⁶⁷. Aan het eind van het verslag voor de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging wordt overigens zijn overlijden gemeld; de vereniging zal 'dezen sympathieken man, die op zoo vriendelijke en royale wijze hare plannen begunstigde zeer noode missen'. Holwerda constateert bouwsporen in hout-leembouw, en, wat essentieel is voor een militaire aanleg, een spitsvormige gracht. Er worden er zelfs twee gevonden, een over 150 meter lengte, een andere op 100 m daaraan evenwijdig. Meer dan één periode in de vestingbouw is mogelijk. De vereniging, tevreden, zal samenwerking zoeken met het PUG. Het feit dat Directeuren van dit genootschap, enige zelfs door persoonlijk bezoek aan de opgravingen deze zomer, hun grote belangstelling in deze zaak hebben getoond, geeft hoop dat de gewenste samenwerking zal worden verkregen⁶⁸.

Gewapend met de veelbelovende resultaten uit het proefonderzoek wendt Holwerda zich tot het PUG met het verzoek zijn onderzoek in Vechten in de komende jaren te willen steunen. In zijn subsidieaanvraag wijst hij op het belang van Vechten. Hij wijst verder op het bij de fortaanlag gevonden grafveld, en op de door stempels op dakpannen bekend geworden namen van hier gelegerde legeronderdelen. Wel zal de oorlogstoestand voorlopig een verdere uitvoering van de

⁶⁵ E. Ritterling, 'Zur Geschichte des römischen Heeres in Gallien unter Augustus', *Bonner Jahrbücher*, 114/115 (1906) 159-188.

⁶⁶ H. Willers, *Neue Untersuchungen über die römische Bronze-Industrie von Capua und von Niedergermanien* (Hannover-Leipzig, 1907).

⁶⁷ In het begin speelt met name S. Muller Fzn. een belangrijke rol: via hem wil Holwerda pogen een entrée te krijgen bij Bosch van Drakestein, hij verzoekt om een aanbeveling, en vraagt Muller hem zelf te schrijven. Holwerda zendt aan Bosch van Drakestein een kaartje, dat hij gekregen heeft van de groepscommandant Lunetten met daarop wat de militairen daar hebben gegraven. De schade valt gelukkig erg mee. Muller zal een subsidieaanvraag bij het PUG steunen, wel heeft hij enige scepsis ten aanzien van de zeer nauwkeurige dateringen, waar Holwerda mee komt. Holwerda verwijst naar Loeschcke en Ritterling, maar Muller behoudt zijn twijfels. Bovendien vindt hij dat Holwerda in zijn subsidieaanvraag te weinig nadruk legt op nieuwe archeologische technieken. De opgravingen 1892-1894 zijn een echec geworden, maar toen is ook niet naar houten walconstructies gezocht. Holwerda vindt dat er wel genoeg nadruk op de techniek is gelegd, misschien moet Muller ter vergadering de zaak nog eens benadrukken. Hij krijgt een kaart van de opgravingen van 1914 en een foto van het Bio-altaartje. Holwerda wil zelf de zaak ook wel toelichten. Muller adviseert dan ter vergadering een snelle publicatie toe te zeggen, want Arentsburg laat lang op zich wachten! Holwerda houdt dan voor het Genootschap een verhandeling over het hoe en waarom van de opgravingen Vechten. Hij noemt de bereidheid van de fondsc commissie van de NAV hier een grote opgraving te houden. Nu liggen er overal loopgraven, maar die hebben niets beschadigd, ze hebben zelfs geleid tot de ontdekking van nog een Romeins terrein aan de andere zijde van het moderne fort. Daar heeft dus geen omvangrijke proefgraving plaats te vinden. En dan ook nog het altaartje van Bio (CIL XIII, 12086a).

⁶⁸ J.H. Holwerda, 'Vroeghistorische nederrijnsche nederzettingen. Opgraving te Vechten', *Bijblad der Nederlandsche Anthropologische Vereeniging*, 1914, 12-18.

plannen in de weg staan (1914). Een opgraving van enige omvang staat voor na het einde van de 'grosse Krieg' op het programma. Intussen doen militairen bij het aanleggen van loopgraven een niet onbelangrijke vondst: een altaartje van de trier-archus [scheepskapitein] Bio, een mooie steun voor de theorie van de militaire haven. Holwerda staat het altaartje af aan de verzamelingen van het PUG⁶⁹.

In 1915 wordt er nog melding gemaakt van 'een poging om het door ons aangevangen onderzoek ons afhandig te maken'; dit mislukt 'door het correcte optreden van de militaire autoriteiten'.

De Directieleden van het PUG krijgen op hun verzoek een brochure over Vechten toegezonden, daarna adviseert de letterkundige sectie in haar praeadvies gunstig, en in de Directievergadering van 21 december wordt melding gemaakt van een dankbetuiging van Holwerda.

In de Algemene Vergadering van het Genootschap van 1 juni 1915 wordt de Directie gemachtigd om gedurende vijf jaren achtereen telkens f 700,- per jaar ter beschikking te stellen voor de opgravingen in Vechten. Hieruit vloeit een overeenkomst voort tussen het PUG en de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging, inhoudende

- a. zo spoedig als bezwaren voortgesproten uit den oorlogstoestand zullen zijn opgeheven, zal de Opgravingscommissie van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging de opgravingen in Vechten voortzetten;
- b. die Commissie zal jaarlijks tenminste f 1500,- uitgeven aan schadevergoeding en arbeidsloon;
- c. het Genootschap zal gedurende vijf jaren f 700,- betalen;
- d. de leider van het werk zal het Genootschap ieder jaar een verslag ter beschikking stellen; na afloop zal de wetenschappelijke bewerking van de resultaten tot een publicatie leiden;
- e. na gereedkomen van de wetenschappelijke bewerking zal de Commissie alle voorwerpen etc. in eigendom overdragen aan het Genootschap, uitgezonderd een kleine typencollectie, en die voorwerpen waarop door het Genootschap geen prijs zal worden gesteld;
- f. eventueel gevonden geraamtes gaan naar het Anatomisch Museum te Utrecht;
- g. namens het PUG wordt een geoloog aan de onderneming toegevoegd⁷⁰.

⁶⁹ J.H. Holwerda, 'Vechten. Frührömisches Kastell und Flottenstation', *Römisch-Germanisches Korrespondenzblatt*, VIII (1915) 57-60.

⁷⁰ Dr.J. Lorié (1852-1924), privaats-docent aan de Utrechtse Universiteit. Is deze participatie een gevolg van de kritiek door A.E. van Giffen op de door Holwerda gegeven interpretatie aan boorprofielen uit zijn opgravingen Arentsburg? Vgl. H.T. Waterbolk, 'Albert Egges van Giffen', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden* 1975-1976, 123-153. In 1916 komt deze kwestie aan de orde in een lezing door J.F. Niermeijer, hoogleraar te Utrecht, getiteld 'Het belang van de kennis der bodemgesteldheid voor de historische geografie van Nederland', gehouden op het achtste *Nederlandsche Philologencongres* te Utrecht. Merkwaardig is dat Niermeijer spreekt van de afhankelijke positie die de geoloog tijdens het onderzoek te Arentsburg had ingenomen, terwijl het juist de boorgegevens, verzameld door Holwerda's toenmalige assistent A.E. van Giffen zijn, althans de interpretatie die Holwerda eraan gaf, die bekritiseerd worden. Holwerda reageert er later nogal verontwaardigd op. Vgl. J.H. Holwerda, *Nederland's vroegste geschiedenis* (Amsterdam, 1918) 232, noot 95. De correspondentie betreffende de tegenwerking van Niermeijer: schrijven van J.H. Holwerda aan S. Muller Fzn van 3 maart 1919 en schrijven van S. Muller Fzn aan J.H. Holwerda van 13 maart 1919; archief RMO. Aan het eind van de hele PUG- affaire maakt Holwerda er nog eens melding van, het is telkens 'de stille kracht' die tegenwerkt, maar Fijn van Draat, dan secretaris van het PUG weet van niets, heeft ook bij navraag in de Directievergadering hierop geen reactie gekregen. Het optreden van de geoloog Lorié schijnt overigens beperkt te blijven tot enkele bezoeken aan de opgraving, en enige correspondentie in 1923 over de hoogte van paal 023: 4.05+NAP, de Romeinse hoogte daar is ca 3.90+NAP. 023 is een van de 25 hardstenen grenspalen van een el lengte

In februari 1918 krijgt het PUG een nieuw lid, G. van Hoorn, leraar aan het gymnasium te Delft, die benoemd is tot lector in de archeologie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Op voorstel van Muller wordt hij benoemd tot conservator van de verzameling op een jaarsalaris van f 100,-⁷¹.

In maart 1919 meldt Holwerda aan Muller, dat prof. Niermeier getracht heeft de zaak te torpederen: 'Heb ik U wel eens van mijn eerste bezoek aan den heer Bosch v. Drakesteijn verteld? Toen ik voor het eerst bij hem kwam om permissie voor Vechten te vragen en dus nog bijna niemand van mijn plannen betreffende Vechten wist, toonde hij mij een brief van Prof. Niermeier in Utrecht, waarin deze er op aandrong dat hij mij toch vooral de gevraagde permissie niet geven zou'. Muller antwoordt: 'De bemoeiingen van prof. N. waren mij geheel onbekend en lijken mij betreurenswaardig; de man doet allerlei buiten zijne bevoegdheid'.

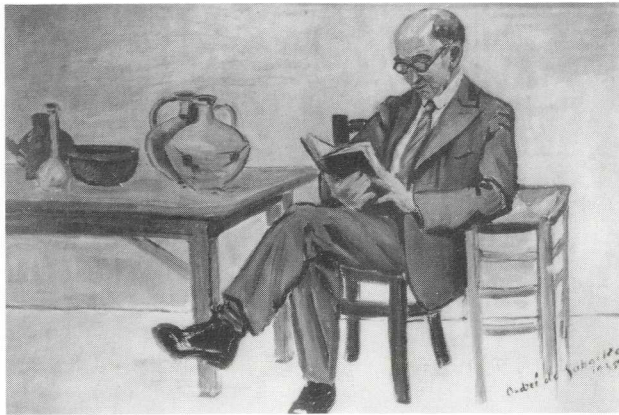
In augustus 1920 is het dan zover: men gaat beginnen op het terrein van jhr. Van Nispen tot Sevenaer, dat tevoren behoord had aan jhr. Bosch van Drakestein. Onmiddellijk meldt een ongeruste pachter aan Van Nispen dat Holwerda in loopgraven op zijn terrein graaft. Het werk wordt stilgelegd, maar klaarblijkelijk na korte tijd weer hervat. Van het incident horen we verder niets meer. Het plan is enkele sleuven tegelijk open te leggen, en daarna alles achter elkaar dicht te gooien. Dat dit zo uitdrukkelijk vermeld wordt, geeft wellicht aan dat dat niet een tot nu toe gebruikelijke gang van zaken is. Holwerda wordt geassisteerd door A.E. Remouchamps⁷². Verder zijn er nog een amanuensis en een museumbediende in het veld. De kosten bedragen f 1506,- Vooraf zendt Holwerda bericht aan het PUG en aan de toegevoegd geoloog, J. Lorié, die een bezoek brengt om de door hem gewenste waarnemingen te doen. De gevonden beenderen worden prof. A.J.P. van den Broek toegezonden. Tijdens de opgravingscampagne maakt Holwerda gebruik van de kennelijk nog in het terrein openliggende loopgraven. Hij diept ze uit, steekt de kanten af, en brengt zo gemakkelijk een doorsnede door het terrein tot stand. De communicatie verloopt blijkbaar niet naar behoren: in oktober komen er bij het PUG vragen hoe het staat met de opgravingen te Vechten; Muller antwoordt dat hij bij Van Hoorn daarover inlichtingen zal inwinnen. Een maand later bericht Muller dat Holwerda beloofd heeft spoedig met een verslag te zullen komen. Op 20 december is het verslag van Holwerda binnen.

van het 19de-eeuwse fort, waaraan vrijwel alle oudheidkundig bodemonderzoek te Vechten is opgehangen, zij het dat de paal niet op alle gepubliceerde tekeningen is aangegeven. Bij de grondverbeteringswerkzaamheden die aanleiding waren tot het oudheidkundig bodemonderzoek van Van Giffen in 1946 en 1947 is de paal van zijn plaats geweest, en op een lager niveau teruggeplaatst, zodat hij sindsdien veel van zijn waarde als vast punt heeft verloren. Wanneer Remouchamps in 1926 zekerheid wil hebben over de loop van de Rijn in Romeinse tijd, en haar breedte, roept hij de hulp in van de directeur Rijks Geologische Dienst, dr. P. Tesch, die boringen (laat) verricht(en).

⁷¹ G. van Hoorn (1881-1969), van 1918-1957 conservator van de archeologische verzameling van het PUG. In oktober 1921 komt de penningmeester van het PUG met het idee, de verzameling over te doen aan de stad Utrecht; het bespaart tenslotte een conservator. Het idee vindt steun bij G.W. Kernkamp. N.J. Singels zegt echter dat in 1857 overwogen is de verzameling aan Leiden af te staan: toen was de directie tegen mede omdat men meende het recht te missen de geschonken voorwerpen over te dragen. Begin 1923 verzoekt Van Hoorn om een nieuwe bijgewerkte overzichtskaart van Vechten voor zijn gids van het museum; Holwerda zegt dat er een gemaakt wordt voor de nieuwe opstelling van het RMO, en dat hij die kan krijgen. M.J. Vermaseren, 'In memoriam G. van Hoorn', *Jaarboek RUU* 1968-1969, 11-12.

⁷² A.E. Remouchamps, 1892 - 1927, sinds 1919 verbonden aan het RMO - als Van Giffen's opvolger - had sinds 1921 onder Holwerda aan de opgravingen te Vechten deelgenomen. Ook de bewerking van de vondsten was hem overgedragen. J.H. Holwerda, 'Dr. A.E. Remouchamps', *Leidsch Jaarboekje* 1928, 97-99.

*G. van Hoorn, 1881-1969.
Schilderij van Andrée de
Sabocka. Foto GAU. Icon.
Atlas. Van Hoorn G. (1).*

De opgravingen van 1921 vinden, gedurende vijf weken, plaats op het terrein van de pachter Oostveen onder leiding van Remouchamps, terwijl de laatste twee weken Holwerda zelf ook aanwezig is. Kosten f 2075,-. Lorié komt een paar maal op bezoek.

In het voorjaar van 1921 wil Holwerda in het Utrechtse museum zaken uit Vechten gaan bekijken, en vraagt hij of er niet een excursie van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging naar het museum plaats kan vinden? Muller zegt dat dat niet gaat, het museum is wegens de nieuwbouw nog niet geopend. In juli kondigt Holwerda dan een excursie van de vereniging naar Vechten aan en informeert, of dat ook iets voor het PUG is? De secretaris van het PUG zal onmiddellijk alle 800 leden aanschrijven, maar dat is volgens Holwerda toch iets teveel voor een opgraving.

De correspondentie tussen Holwerda en het Genootschap in deze jaren beperkt zich voornamelijk tot het mededelen van begin- en einddatum van de opgravingen en andere, kleinere details.

Op 1 november 1922 meldt de Directie dat de financiële situatie van het PUG, dat in 1923 zijn 150-jarig bestaan hoopt te vieren, geen subsidie voor de volgende jaren toelaat en vraagt of er getemporeerd kan worden. De vondsten mogen ter bestudering best langer in Leiden blijven. Ook de pachter Oostveen gaat accoord. Op 22.11.22 komt men hierover tot overeenstemming: subsidie komt er pas weer in 1925 en 1926. Ook de voorwerpen kunnen langer behouden worden.

In het najaar van 1926 vindt er een belangrijke correspondentie tussen het PUG en Holwerda plaats. Op 20 oktober en 17 november vraagt de Directie de dit jaar gevonden gouden munt in de PUG-collectie te deponeren, op 18 november wordt de munt verstuurd, de daarop volgende dag wordt de ontvangst bevestigd en Holwerda bedankt. Nauwelijks een maand later toont de Directie zich zo tevreden dat ze vraagt alle andere gevonden munten ook te sturen. Dat gaat niet, vindt Holwerda, ze moeten eerst gedetermineerd worden, om de lagen waaruit ze komen, te dateren. Verzending zal wel begin 1927 mogelijk zijn. Ook zal het Leidse Museum enkele munten willen behouden.

Begin 1927 biedt Holwerda het Genootschap een grote kaart met een verslag door Remouchamps aan. Hij wil wel graag langer subsidie krijgen. Hij denkt op zijn minst nog drie jaar te moeten graven. Utrecht kan ook de tekeningen en vondsten van de opgravingen te Wijk bij Duurstede krijgen.

In april meldt het Genootschap dit jaar geen geld te hebben en suggereert het verzoek volgend jaar te herhalen. Gegraven wordt er van 8 augustus tot 3 september; PUG-leden zijn ook zonder dat de opgravingen gesubsidieerd worden welkom.

Tijdens deze campagne wordt Remouchamps ziek. De ziekte duurt langer dan verwacht. Medio augustus licht mevrouw Remouchamps Holwerda in over de stand van zaken, wat er is blijven liggen in Vechten en wat er persé gedaan zou moeten worden. Het Genootschap wenst Remouchamps beterschap, vraagt naar de drukproeven van het verslag, en deelt mee dat Van Hoorn eventueel wel wil corrigeren. Holwerda antwoordt enige dagen later Remouchamps niet te storen en zegt dat het verslag maar moet wachten tot 1928. Eventueel wil Holwerda de drukproeven ook wel zelf corrigeren. Wil dit ook aan Van Hoorn mededelen.

Het Genootschap legt zich met enige spijt neer bij dit uitstel. Op 29 november schrijft het Genootschap dan over de vondsten die ze nog niet gekregen heeft. Van Hoorn is daarvoor al tweemaal in Leiden geweest, maar heeft niets meegekregen. Bovendien is er deze zomer niet gegraven, dus moet dus moet de laatste subsidie nog verwerkt worden.

De volgende dag antwoordt Holwerda: Remouchamps is ernstig ziek, daarom is er vertraging ontstaan. Er blijven wel belangrijker zaken liggen. Er is dit jaar overigens wel gegraven, zij het zonder PUG-subsidie, er valt dus geen subsidie te verwerken. Op 22 december antwoordt het PUG, dat alle directieleden weten dat Remouchamps ziek is, maar dat dit geen reden is om het Genootschap niet in het bezit te stellen van de vondsten, waarop het recht heeft. De Directie wil nu de vondsten 'zonder verwijl' hebben.

Op 24 december schrijft Holwerda dan aan het PUG dat Remouchamps op sterven ligt. Holwerda wil alle relaties opheffen 'met een Genootschap waarvan de Directie zoodanig van wantrouwen vervuld is, dat het daarbij de eerste gevoelens van menselijke kiesheid ten achter stelt'. De vondsten uit 1920, 1921, 1922, 1925 en 1926 (de door het PUG gesubsidieerde jaren) gaan ongefrankeerd, per schipper, naar Utrecht. De emballage en een ontvangstbevestiging moeten terug. Op dezelfde dag verzoekt Holwerda eveneens hem te schrappen als lid van het PUG. De dag daarop overlijdt Remouchamps.

Twee dagen na diens overlijden schrijft het PUG: 'de ziekte is geen excuus, we hebben nog maar één munt gehad. Het PUG is geen bende genadelooze, meedogenlooze mensen. [- -] Wij wenschen geen 30 kisten, maar 30 artikelen. [- -] Verklaar Uw brief voor ongeschreven'.

Op 9 januari 1928 komt Holwerda op de zaak terug: het PUG is de dupe van raadslieden die haar wantrouwen wekken. Telkens ondervindt Holwerda tegenwerking, die van Utrecht uitgaat. In 1914 had de eigenaar van het op te graven land al een brief ontvangen van een Utrechts hoogleraar die hem aanraade geen toestemming om op te graven te geven. Nu is weer dezelfde stille kracht aan het werk. Holwerda had nog wel het Bio-altaartje aan het PUG afgestaan. Vondsten doen hem niets, als ze maar goed bewaard worden. De conservator wil [- -] onder de handen van een dodelijk zieke weghalen wat hij nodig had voor wetenschappelijke bewerking. Het beste is maar dat alles naar Utrecht gaat. 'We moeten volledig met elkaar afrekenen tot ons beider tevredenheid'.

Op 12 januari meldt het PUG dat ze geen slechte raadslieden heeft, en dat het destijds niet bekend was dat Remouchamps zó ziek was.

De volgende dag verwijst Holwerda naar de brief van het PUG van 22 december

‘waarin ge schrijft: Inderdaad weet elk der Directieleden dat Rem. ernstig ongesteld is. [- - -] 3 dagen vóór den dood van Remouchamps! Hoe kunt U dan nu schrijven: Dat Dr. Rem. zóó ziek was wisten wij niet’. De zaak van de vondsten moet wel geregeld worden. ‘Ge zult mij echter zeker wel begrijpen als ik U zeg dat ik Dr. van Hoorn liever niet meer over deze zaak spreek’.

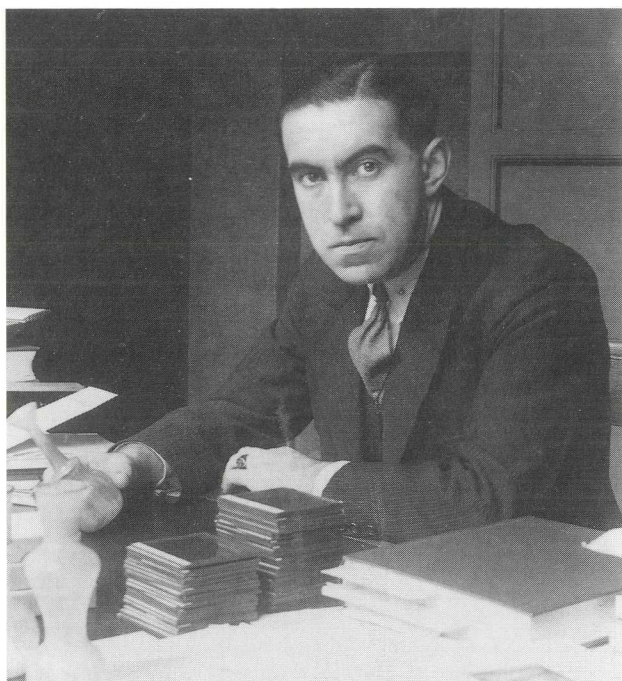
Op 15 januari blijkt de ziekte van Remouchamps inderdaad wel bekend, en op 17 januari schrijft de Directie van het PUG dat de zij de volledige correspondentie besproken heeft - kennelijk voor het eerst - dat de misverstanden onderkend zijn, en dat secretaris Fijn van Draat gemachtigd is de zaak af te handelen. De Directie is van oordeel dat misverstanden en onjuiste reacties de zaak vertroebeld hebben. Verder weet men niet welke hoogleraar Holwerda toch bedoelt, de zaak is binnen de Directie niet bekend. Tenslotte vraagt de Directie Holwerda zijn opzegging te heroverwegen. Op 29 januari meldt Holwerda dat 87 laden met vondsten klaar staan ter verzending, en dat de laden erbij geleverd kunnen worden, tegen betaling. Het PUG verzoekt alles te sturen, inclusief de laden.

Als afsluiting verschijnt dan in 1928 in het jaarverslag van het PUG en door de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging op grote schaal als overdruk verspreid het posthume verslag van Remouchamps over de opgravingen te Vechten 1922-1926. In een naschrift schrijft de secretaris van het PUG dat het heengaan van Remouchamps door de Directie diep betreurd wordt en dat Holwerda, door wiens zorg en bemoeiingen het verslag is gereedgekomen, grote dank verschuldigd is. In het voorwoord in de overdruk van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging valt te lezen ‘zoo gauw de omstandigheden dit toelaten, hoopt de Commissie van het opgravingsfonds [- - -] haar werkzaamheden voort te zetten’⁷³. Holwerda’s bemoeiingen beperken zich overigens schijnbaar tot het plaatsen van enkele toelichtende voetnoten over zaken die tijdens de ziekte van Remouchamps niet gereed gekomen zijn, en die dus nog op later onderzoek moeten wachten. Hier bedriegt de schijn.

Het bekendste onderdeel van het verslag is wel de grote in kleurendruk uitgegeven kaart waar alle opgravings-sleuven op verzameld zijn. NIET opgenomen zijn echter de onderzoeken die vóór de tijd van Holwerda/Remouchamps uitgevoerd zijn. Van deze kaart bestaat in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden een vroegere versie, gedrukt, in zwart/wit, die in belangrijke details afwijkt van de later uitgebrachte kaart. Op deze zwart/wit kaart, waarschijnlijk van Remouchamps, zijn in Holwerda’s hand wijzigingen aangebracht, die niet altijd verbeteringen zijn, en deze versie heeft lange tijd ons beeld bepaald van de castella te Vechten⁷⁴.

⁷³ A.E. Remouchamps, *Opgravingen te Vechten* (Utrecht, z.j. [1928]).

⁷⁴ Twee zaken springen eruit: in Remouchamps’ eerste versie zijn op de plaats van de Noordelijke poort twee sleufjes getekend, die weinig aanwijzingen geven omtrent een daar aan te treffen poortgebouw. Holwerda meldt dan dat Remouchamps ze intekende en vond dat hij nog enige controlemetingen uit moest voeren om hun juiste ligging te bepalen. Een van de in het archief RMO aanwezige kaarten laat ons zien dat het iets anders is toegegaan. De kaart was al gereed en in zwart/wit gedrukt, en is vervolgens door Holwerda gewijzigd. De sleuven op de plaats van de poort zijn eruit gesneden, het gat is gedicht met een stuk wit papier. De tweede wijziging is ook van Holwerda’s hand, wat valt af te leiden uit de op de kaart geschreven aanwijzingen in zijn handschrift. Holwerda verwisselt de door Remouchamps correct aangebrachte benamingen porta praetoria en porta decumana en brengt dus fouten op de kaart aan. Of Holwerda dit deed op grond van Remouchamps’ tekst, of omdat hij meende dat hij het beter wist - en na de wijzigingen op de kaart de namen ook in de tekst verwisselde - zal wel een onopgeloste vraag blijven, totdat eens het originele manuscript Remouchamps opduikt. De door Holwerda verwijderde opgravings-sleufjes van de Noordelijke poort worden, voorzien van een

W. C. Braat.
Foto RMO Leiden.

Braat

Na de dood van Remouchamps staat het werk te Vechten een aantal jaren stil totdat er iemand is opgeleid. Dan zal Holwerda graag weer van de toestemming tot graven gebruik maken. Braat wordt de opvolger van Remouchamps aan het Museum, en in 1931 wordt het werk hervat. Er wordt dan weer gegraven in 1931, 1932, 1936, 1937, 1938 en 1939. Van de opgravingen 1931-1932 en 1936-1937 geeft Braat een uitvoerig verslag, over 1938 en 1939 horen we nog slechts iets via de publicatie van een terra-sigillata-kom die in 1938 gevonden is, en via de jaarverslagen van het museum⁷⁵. Het PUG komt in het verhaal niet meer voor, want dat houdt zich bezig met de opgravingen op het Domplein te Utrecht, waar Holwerda in 1929 verklaard had slechts middeleeuwse ophogingslagen met Romeins puin, aangesleept uit Vechten, te zien⁷⁶. Van nu af aan doet het Museum het alleen, in samenwerking met het Opgravingsfonds van de Nederlandsche Anthropologische Vereeniging.

Vooraf maakt Braat een opmerking over de te volgen graafmethode. Remou-

verklarende voetnoot, nu als tekstfiguur geplaatst. Voor beide versies van de kaart geldt overigens dater nogal wat niet verklaarde afwijkingen zijn t.o.v. vroeger gepubliceerde detailkaarten. Met name valt op het zonder verdere toelichting verdwijnen van twee in 1914 nog spitsgracht genoemde sleufjes.

⁷⁵ W.C. Braat, 'Opgravingen te Vechten 1931-32 en 1936-37', *OM Leiden*, XX (1939) 47-65; Idem, 'Een terra-sigillata-kom uit Vechten, uit het atelier van Bassus en Coelus uit La Graufesenque', *OMRO*, XXI (1940) 98-100. W.C. Braat; 1928 volontair, 1932-1967 conservator Rijksmuseum van Oudheden.

⁷⁶ L.R.P. Ozinga, 'Geschiedenis van het historisch en archeologisch onderzoek naar het Romeinse castellum in Utrecht', in: L.R.P. Ozinga, T.J. Hoekstra, M.D. de Weerd en S.L. Wynia, *Het Romeinse castellum te Utrecht* (Utrecht, 1989) 19-24.

champs had al enkele sleuven ter halver breedte tot op diepte gegraven, namelijk tot in de sporen van het oudste castellum, niet minder dan 2.40 m onder het maai-veld. Hij vond daarbij sporen van houten gebouwen. 'Om met zulke verwarde grondsporen tot een begrijpelijk geheel te komen, moet men echter groote vlakken blootleggen. Misschien is dit in de toekomst, vanwege de hoge kosten, in werkverschaffing nog wel eens mogelijk, maar of de pachter zou instemmen met zulke ingrijpende grondbewegingen is de vraag'⁷⁷.

Braat begint daar waar Remouchamps in 1927 op had moeten houden, ten oosten van het weggetje naar het fort, waar hij een proefsleuf had gegraven omdat hij daar de burgerlijke nederzetting vermoedde. Dit onderzoek was niet voltooid. Uit de periode voorafgaand aan het onderzoek vinden we nog een correspondentie tussen de eerstaanwezende ingenieur en Holwerda, waarin de eerste schrijft, dat het gerucht gaat dat Holwerda weer gaat graven; indien dat zo is dan moet Holwerda eerst vergunning aanvragen. Holwerda antwoordt dat hij van niets wist. Telegrafisch komt dan het bericht dat de vergunning zal worden verleend, nog voor Holwerda 'met verschuldigde eerbied' verzoekt 'kad. gem. Bunnik, sectie B nr. 494, binnen den grooten verboden kring van het fort', te mogen graven; dat is een dag nadat hij Braat naar Vechten had gebracht, 'waar de brede sleuf reeds een eind gevorderd is, maar nog niet zover, dat er iets voor de dag is gekomen'. Die vergunning is hem tot wederopzeggens toe verleend⁷⁸.

Braats sleuven zijn aanmerkelijk langer en op sommige plaatsen breder dan die van zijn voorgangers. In zijn verslag spreekt hij slechts van onderzoek op de lage weide; opmerkelijk is dat hij - om het te leren ? - eerst een sleuf groef over het door Remouchamps al redelijk compleet onderzochte praetorium. In 1938 wordt dan het langverwachte onderzoek in de burgerlijke nederzetting gestart, in het terrein vlak ten oosten van het fort. Scherven uit de tweede helft van de tweede eeuw en de eerste helft van de derde komen voor de dag; het onderzoek is nog niet ver genoeg gevorderd om conclusies te trekken⁷⁹. In 1939 graaft Braat er nog wel, maar bij de mobilisatie trekt hij zich haastig terug uit het militaire terrein. Van de opgraving 1939 zijn begrijpelijkerwijs geen tekeningen aanwezig⁸⁰. Het tracé van de huidige snelweg is een goede kandidaat voor de localisering, zoals uit het volgende citaat moge blijken 'Maandag is Bursch, in gezelschap van Van Hoorn, in Vechten wezen kijken. Het bleek hem aldaar, dat het terrein, waar je de laatste keer gegraven hebt, wordt weggespoten en dat in het tracé van de toekomstige weg woonsporen liggen'. Braat moet er dan gaan kijken van zijn directeur, en contact opnemen met Rijkswaterstaat, want: 'Je moet wel bedenken dat, als de weg er eenmaal ligt, de sporen nooit meer te zien zullen zijn, en dat, nu Van Hoorn er eenmaal geweest is, jij activiteit zult moeten toonen en althans de woonsporen opteekenen'. Nog steeds de angst voor de boeman van het PUG?⁸¹. Vondsten zijn

⁷⁷ Braat, Vechten, 48

⁷⁸ Corr. J.H. Holwerda - P.J. Stuitje, EAI Genie Utrecht, tussen 4 juli en 19 november 1930. Archief RMO.

⁷⁹ Waarop de conclusie gebaseerd is, dat hier de burgerlijke nederzetting aangetroffen werd, is niet duidelijk. De grondsporen in de gegraven sleuf zijn weinig karakteristiek, het gevonden schervenmateriaal geeft geen uitsluitsel.

⁸⁰ De tekening, althans de schets met de plaats van de gegraven sleuf, is zoek in het archief van het RMO, of is nooit gemaakt

⁸¹ Brief van W.D. van Wijngaarden, directeur RMO, aan Braat, 30.4.1941. Archief RMO. Dr. F.C. Bursch, sinds 1932 conservator RMO, tot dulle dinsdag. Braat heeft het latere onderzoekers niet altijd even gemakkelijk gemaakt zijn onderzoekingen te Vechten te volgen. Het heeft ook enige

er bij de wegaanleg in ieder geval gedaan, want in 1941 vermeldt de inventaris van het Rijks Museum van Oudheden: 'Door bemiddeling van Rijkswaterstaat aangekocht gevonden bij Vechten bij den aanleg van de grooten rijksweg bij het fort Vechten, o.a. een deksteen van een altaar, een maalsteen, aardewerk en munten'. Ook is de zorg voor het kleine niet geheel afwezig: oktober 1940 meldt het Handelsblad de vondst van een urn, en de schenking daarvan door de vinder aan het PUG. De directeur van het Leidse museum reageert onmiddellijk: dat gaat zo maar niet! De gemeenteveldwachter, die de pot gevonden had, stelt dan, op aansporen van zijn burgemeester, een procesverbaalachtige verklaring op, waarin hij de vindplaats mededeelt. Hij had de urn aan het Museum in Leiden willen schenken, toen was de heer S.S. Mensonides langs gekomen, die hem wel had willen kopen, maar dan komt de conservator van het PUG, Van Hoorn, en die zei: 'schenk hen toch aan het PUG', en aldus geschiedde!⁸²

Van Giffen

In 1946 moest in het kader van verbetering van landbouwgronden het bij de fortaanleg in 1867 en volgende jaren te drastisch verlaagde stuk grond ten oosten van het castellum - de lage weide - opgehoogd worden. De dichtstbijgelegen hoogte, waar grond gehaald kon worden voor deze ophoging, was De Burgt. De uitvoering van deze landbouwgrondverbeterende maatregelen lag in handen van de Dienst Landbouwherstel en 'De Grontmij', en deze firma bericht in oktober 1946 aan Braat: 'Ingevolge ons onderhoud van dezen zomer, kom ik U mededelen dat thans een aanvang gemaakt wordt met het egaliseren van de Romeinsche legerplaats nabij fort Vechten'⁸³. Zo'n vaart zou het niet lopen, maar een strook grond van ongeveer 30 x 150 m, waar de oostelijke muur en poort van het Vechtense castel-

moeite gekost de in het archief van het RMO aanwezige veldtekeningen van zijn onderzoek geordend te krijgen. De in 1938 gegraven sleuven waren niet dan met veel moeite in het terrein te plaatsen. De in 1931/32 en 1936/37 gegraven sleuven zijn wel alle in detail gepubliceerd, hun plaats in het terrein bleek een nogal zwevende. Het vaste punt in vrijwel elk onderzoek is al sinds 1892 de stenen paal 023 van het fortterrein. Die paal wordt ook in dit onderzoek gebruikt, maar systematisch niet op de gepubliceerde tekeningen vermeld. Ook worden sleufjes, als eenmaal gebleken is, dat ze niet zoveel succes hebben als eerst gemeend werd, weggelaten. Het betreft hier een viertal sleufjes waar Braat eerst een spitsgracht op het spoor was, op een nogal ongewone plaats, ten noorden van het moderne fort. Toen in een vijfde sleufje in 1932 de gracht een recente sloot bleek te zijn, verdwenen de sleufjes weer van de overzichten. Het overzichtstekeningetje dat Braat in zijn artikel geeft, is het kaartje van Muller, waarbij door Braat enkele van zijn eigen sleuven (niet alle) ingetekend zijn, deels in zeer vereenvoudigde vorm, soms ook misleidend in complete vorm. Als voorbeeld: de sleufjes waarin Braat zijn oostelijke begrenzing van het augusteïsche castellum volgde, zijn alle weggelaten, en de gracht zelf loopt op een plaats waar hij niet aangetroffen is, valt althans buiten de put waarin hij aangetroffen is. Dat tekeningetje bij Muller is gebaseerd op de schets, die de kapitein der genie Marcella bij zijn laatste schrijven aan het RMO meezond. Het bevat veel interessante informatie, maar geeft in de bij Muller weergegeven vorm toch ook aanleiding tot misverstanden. Zo is de later telkens weer opduikende rivier, die op het terrein van het huidige fort gevonden is, nogal groot (breed) getekend, terwijl de door Marcella genoemde brug op de nettekening veel meer brug is geworden dan op het oorspronkelijke schetsje. Men ziet als het ware de leuninkjes op Mullers tekening! Braat is op weinig plaatsen zo diep gegaan als dat bij hedendaagse opgravingen gewoon is, maar dat alles heeft soms ook zijn voordelen, zoals elders zal blijken. Een van de redenen die het Braat moeilijk maken behoorlijk diep te gaan, is ongetwijfeld de overvloedige regen: 'Ik plas hier met mijn waterlaarzen door de grep en tracht telkens als het even wil ophouden met regenen de gedeeltelijk onder water staande palen op te tekenen'. Schrijven van Braat aan Holwerda, 17.6.1937; archief RMO.

⁸² G. van Hoorn, 'Een vaas met beenderen uit Vechten', *JbOU* 1940, 21-23. De lijkbeenderen bleken bij nader onderzoek afkomstig te zijn van een schaap of geit.

⁸³ Brief Grontmij Zwolle aan W.C. Braat, 29.10.1946; archief RMO.

A. E. van Giffen, 1884-1973, geeft in 1947 wijdbeens en op de rug gezien uitleg aan de arbeiders op de opgraving te Vechten. Rechts: W. Glasbergen. Foto BAI Groningen.

lum meermalen aangesneden was, zou verdwijnen, dus ingrijpen van archeologische zijde was noodzakelijk.

'In overleg met Dr Braat', zo staat meermalen vermeld, 'werd deze gelegenheid aangegrepen' door A.E. van Giffen, die zijn sporen verdiend had door opgravingen in inheemse en romeinse terpen, de laatste bijvoorbeeld Utrecht Domplein en Valkenburg (ZH). De opgraving wordt dan ter hand genomen door de Vereniging voor Terpenonderzoek en zal worden uitgevoerd door personeel van het Biologisch Archeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Groningen, respectievelijk de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek⁸⁴.

Van het onderzoek zijn slechts voorlopige verslagen verschenen, vaak als onderdeel van een lezing over een groter onderwerp. De meest uitgebreide samenvatting is die welke gehouden is op de Akademiedagen van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, gehouden te Leeuwarden in 1948⁸⁵. De meest sailante punten zijn:

a. Het aanboren van de Romeinse Rijn, 36 meter breed, 11 meter diep, over een lengte van 110 meter. Deze Rijn is ongeveer de helft smaller dan de bij Holwerda-Remouchamps vermelde. Bovendien is er met de reconstructietekening iets aan de hand: op de verschillende schetsjes waarop de Rijn voorkomt, heeft de rivier de neiging steeds duidelijker naar het zuiden af te buigen. In een krantartikel uit 1947 buigt de Romeinse Rijn ten westen van het Romeinse castellum nog iets naar het noorden af, in de Akademielezing is het gestippelde, naar het noorden stro-

⁸⁴ A.E. van Giffen (1884-1973), 1914 assistent RMO, 1917 vertrokken na conflict met J.H. Holwerda, 1920 oprichter, 1928 directeur BAI Groningen, 1947-1950 directeur ROB Amersfoort, hoogleraar Groningen en Amsterdam. Het is in het tijdperk Van Giffen altijd moeilijk te onderscheiden welke instelling onder zijn leiding een opgraving uitvoert; er is in het geval Vechten ook geen poging tot ontrafeling van de bevoegdheden ondernomen. De ROB, de dienst waar na de Tweede Wereldoorlog niet tot ieders genoegen, zeker niet in Leiden, nagenoeg al het opgraafwerk in Nederland geconcentreerd was, beschouwt zelf blijkens een door haar gepubliceerd overzicht de opgraving als uitgevoerd door het BAI, althans niet door de ROB. Vechten ontbreekt dan ook in de opsomming van W.A. van Es, 'Twenty-five Years ROB: Twenty-five Years of Excavations', *Berichten ROB*, XXII (1972) 119-135. Vgl. W.J. van Tent, 'Excavations along the Limes', *Berichten ROB*, XXIII (1973) 123-134, speciaal 128: 'As, moreover, Van Giffen's investigation took place before the birth of the ROB'. Vooral in het begin heeft het er de schijn van dat er door "Groningen" nogal eens neergekeken werd op vroeger onderzoek van "Utrecht", en met name van "Leiden". Groot moet ook de triomf geweest zijn toen onder een niet diep genoeg gegraven Leidse sleuf nog een fundering van een muurtoren en een gedichte gracht aangetroffen werden.

⁸⁵ A.E. van Giffen, 'Inheemse en Romeinse Terpen', *Akademiedagen*, II 1948 (1949) 91-115 [= *JvT* 29-32, 1945-1948 (1949) 5-66].

mende gedeelte verdwenen, en in het Terpenverslag is de Romeinse Rijnloop naar het zuidwesten getekend - de tekening vertoont duidelijk een breuk op de plaats waar een nieuwe interpretatie wijzigingen in de tekening noodzakelijk maakte. Op laatstgenoemde schets loopt de Rijn wonderlijk genoeg ook op het hoge gedeelte van het land, wat niet erg waarschijnlijk is⁸⁶. De door Holwerda, Remouchamps en Braat vermelde eenmalige ophoging van ruim twee meter is volgens Van Giffen in werkelijkheid geleidelijk ontstaan, het zijn vijf met evenzovele perioden corresponderende lagen.

c. Van het stenen castellum werd het oostelijke front opgegraven.

d. Een ouder hout-aarde castellum vertoonde zich hieronder.

e. Het zoeken naar de al door Braat geconstateerde wal en gracht van het noord-oostelijke front van het augusteïsche castellum heeft enkele werkputten van een in de archeologie van die tijd wat bizarre vorm opgeleverd. Het zoeken bepaalde de vorm van de werkput. In de verslagen klinkt dan enige onzekerheid door, alsof men het niet geloven kan: 'Kennelijk stemmen zij (namelijk wal en gracht) overeen met de reeds door Braat geconstateerde meest Oostelijke begrenzing der zgn. Augusteïsche vesting'⁸⁷.

Van Giffens onderzoek vertoont, wanneer men de gepubliceerde plattegrond beziet een tweetal aspecten. Allereerst een zekere grootschaligheid: voor het eerst worden er in Vechten grote vlakken aangelegd, een systeem dat natuurlijk veel meer overzicht biedt dan de wirwar van sleuven. Dat was iets waarvan Holwerda zich overigens wel bewust was: zo heeft hij eenmaal zijn sleuven open laten liggen terwille van het overzicht, en verder had hij reeds te Arentsburg grote vlakken aangelegd. Ook Braat had liever grote vlakken blootgelegd, maar die zag er van af wegens de hoge kosten en de te verwachten bezwaren van de kant van de pachter. Wel moet bedacht worden dat de grote vlakken in Vechten gedicteerd werden door de afgraafactiviteiten van de Grontmij! De rest van de opgraving van Van Giffen bestaat uit een aantal in lengte nauwelijks overtroffen zoeksleuven (c. 150 m), alleen enkele sleuven van Braat zijn nog langer (c. 180 m). De overige putjes vertonen wel heel duidelijk het beeld van gegraven te zijn om eenmaal aangetroffen sporen te vervolgen. Overigens bevat de gepubliceerde overzichtstekening van Van Giffen in goed Vechtense traditie geen enkele aanduiding van enig vroeger uitgevoerd onderzoek⁸⁸.

⁸⁶ Op afb. 18, en op Pl. 10 (*JvT* 29-32); De vervaardigers van de kaart bij Van Tent, 'Excavations along the Limes', en J.E. Bogaers en C.B. Rüger, eds., *Der Niedergermanische Limes* (Köln, 1974) Bild 17, hebben zich hier wel erg door laten inspireren.

⁸⁷ In een eerder verslag heet het: 'de nog ontbrekende derde zijde van het oudste castellum zou bij deze gelegenheid hier inderdaad teruggevonden zijn'. Toch staat op een krabbeltje van Van Giffen aan Braat uit juli 1947 te lezen: 'Ter plaatse waar U dit constateerde bevond zich een wal; wij menen er bovendien een toren te hebben gevonden'; archief RMO. De veldtekeningen van dit onderzoek duiden ouder onderzoek vrijwel systematisch aan met "proefsleuf". Uit sommige tekeningen meen ik te kunnen opmaken dat men aan Groningse zijde een tijd gemeend heeft dat Braats opmetingen niet nauwkeurig waren. Doordat Braat de door hem getekende palen daarna niet verwijderde, was het mogelijk stukken door Van Giffen nogmaals opgegraven terrein feilloos te localiseren, m.a.w. de verbinding van de opgravingsputten van Braat en Van Giffen te leggen. Hetzelfde geldt overigens voor een in 1892 vrijwel in het begin van de campagne gevonden fundering die in 1946 in een opgravingsput van Van Giffen weer tevoorschijn kwam, waarbij opmerkelijk is, dat de tekenaar R. Woudstra op zijn veldtekening de notitie "langs gegraven" maakte, m.a.w. dat de fundering al eerder aangegraven was.

⁸⁸ Holwerda's eerste publicatie heeft nog de vermelding dat het onderzoek 1892-1894 'zo goed mogelijk' is ingetekend. In zijn latere publicaties, en ook op de grote overzichtsplattegrond ontbreken ze geheel. Holwerda, 'Vroeghistorische nederrijnsche nederzettingen', 12-18.

*W. J. van Tent te Vechten.
Naar een dia van S. L.
Winia, AIVU Amsterdam.*

Van Giffens onderzoek heeft ongetwijfeld het meeste bijgedragen aan onze kennis van de Romeinse versterkingen te Vechten. De zaak is er intussen niet eenvoudiger op geworden. Waren wij gewoon sinds Holwerda met drie elkaar opvolgende castella te rekenen, Van Giffen gaat er van uit, dat hier minstens acht castella gelegen hebben, die overigens op de door hem gepubliceerde overzichtsplattegrond niet allemaal terug te vinden zijn.

Over de aanvangsdatering van Vechten laat Van Giffen zich slechts vaag uit, wanneer hij spreekt van Braat's 'zgn. augusteïsche castellum'.

Heden

De rubriek 'Dommepraat en Stichtelijkheden' van de Nieuwe Rotterdamse Courant van 30 augustus 1965 brengt het voor de archeologie schokkende bericht, dat het Romeinse fort Vechten precies op de plaats ligt, waar een nieuwe rijksweg in noordelijke richting zou moeten komen. 'De Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, ook niet van gisteren, heeft echter al in 1963 O., K. en W. om een onschendbaarheidsverklaring gevraagd', aldus de krant⁸⁹. Zo is er goede hoop, dat de weg in meer oostelijke richting geprojecteerd zal worden.

De wegaanleg is inderdaad niet over Vechten gegaan, wel is bij verbreding en andere werkzaamheden een en andermaal een klein schilletje van Vechten afgehaald. De grootste operatie vond plaats, toen in 1970, voorafgaande aan het aanleggen van een oprit, de ROB (W.J. van Tent) van juni tot december een strook van 300 meter lengte en 15 meter breedte - met bij de oprit naar het moderne fort een uitbreiding in zuidelijke richting van 25 meter - kon onderzoeken. Aan het eind van het jaar werd het onderzoek wegens het wassende grondwater gestaakt; het is sindsdien niet hervat. In de uitbreiding werd de hier ONO-WZW stromende romeinse Rijn aangesneden, die geheel opgevuld bleek te zijn, deels met alternerende lagen zand en klei, deels met opzettelijk erin gestort nederzettingsafval. Hierin kwamen veel vondsten, met name van organisch materiaal, uit de tweede eeuw voor, afgedekt door een puinlaag met aardewerk uit de eerste helft van de derde eeuw. Verder werd veel staand en liggend paalwerk aangetroffen, loodrecht op en evenwijdig aan de oever. Zij werden door de opgraver geïnterpreteerd als

⁸⁹ Het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, waaronder de ROB viel, voor ze naar CRM, later WVC verhuisde.

aangelegd in het kader van landaanwinningswerken eerder dan als kaden of steigers, zoals Braat destijds veronderstelde. De rivier immers was al nauwelijks meer bevaarbaar op het tijdstip dat het paalwerk werd geconstrueerd. Na het midden van de derde eeuw baant zich nogmaals een smalle snelstromende geul een doorgang. Over deze geul tenslotte wordt, vermoedelijk in de achtste eeuw een tufstenen weg aangelegd (dam?), die nodig was toen in deze tijd Vechten als steengroeve voor de Utrechtse kerkenbouw ging functioneren⁹⁰.

Verder vindt in 1977 door een niet voorziene manoeuvre van Rijkswaterstaat - wegverbreding - een explosie van vondstenzoekerij plaats. Met name door C.A. Kalee is hier, door het registreren van bij particulieren terechtgekomen archeologica, nog veel gered⁹¹.

Het laatste onderzoek tot dusver had plaats in 1981 en 1982, voorafgaande aan de bouw van een ligstal aan de Marsdijk in 1981 en 1982. Hier werd een terrein van ongeveer 1500 m² opgegraven, waarin voornamelijk greppels, kuilen en een zestal waterputten voorkwamen, daterend uit de tweede helft van de eerste eeuw tot aan de eerste helft van de derde eeuw. Het opgegraven terrein ligt overigens vlak bij de plaats waar Holwerda in het begin van deze eeuw ook al bewoningssporen had geconstateerd⁹².

De geplande aanleg van een verzorgingsplaats in het land ten oosten van het fort zal voorafgegaan worden door archeologisch onderzoek; eind 1989 is hiermee een begin gemaakt⁹³.

Archeologisch Instituut
van de Vrije Universiteit
Amsterdam

⁹⁰ Jaarverslag ROB 1970, 12/13. Van Tent, 'Excavations along the Limes', 128-130.

⁹¹ Jaarverslag ROB 1977, 100; 1978, 114; 1979, 112.

⁹² Jaarverslag ROB 1981, 44-45; 1982, 43-44; *Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht over de jaren 1980-1984*, 33-34.

⁹³ Al aangekondigd in Jaarverslag ROB 1983, 119; 1984, 130; jaarverslag ROB 1989 (in druk).